

CERCETĂRI PRIVIND NECROPOLA MEDIEVAL TIMPURIE DE LA PECICA – ȘANȚUL MARE (SEC. X/XI–XIII)*

In memoriam Egon Dörner

*Florin Mărginean***

Keywords: *cemetery, graves, Middle Ages, Pecica, Arad county.*

Schlagwörter: *Nekropole, gräber, Mittelalter, Pecica, Arad Grafschaft.*

Cuvinte cheie: *necropolă, morminte, Ev Mediu timpuriu, Pecica, județul Arad.*

Research on an Early Medieval cemetery at Pecica – Șanțul Mare (10th/11th – 13th Centuries)

(Abstract)

The present study synthesizes over a century of unpublished excavations at Pecica Șanțul Mare, representing the most important archaeological investigation of medieval aged materials. The four archaeological campaigns uncovered a large part of a cemetery and part of its settlement both dated to the Arpadian period. Excavations conducted by H. Crișan in 1960s are described as a case study.

I. Introducere

Prin articolul de față doresc să aduc în primul rând un omagiu celui care a fost Egon Dörner, împătimit arheolog arădean, căruia îi datorăm o serie de descoperiri și cercetări în situri databile în perioada medieval timpurie și nu numai, din păcate multe dintre ele rămase publicate doar parțial sau chiar deloc. Aceasta este situația și în cazul descoperirilor medieval timpurii de la Pecica Șanțul Mare. Motivele nepublicării rezultatelor integrale ale acestor săpături au fost pe cât de subiective în perioada în care a activat regretatul arheolog, pe atât de absurde în zilele noastre. Aceste afirmații nu sunt cu titlu gratuit sau dintr-o dorință de reabilitare a unei generații de arheologi mai mereu culpabilizată de răul lăsat în urmă. În cazul nostru, mărturie a contribuțiilor aduse de E. Dörner la cunoașterea perioadei medieval timpurii stau publicațiile și documentațiile mai multor șantiere arheologice din județul Arad (v. Arad *Ceala*, Felnac, Zăbrani *Pârneava*, Pecica, Sânpetru German etc.). Rod al colaborării cu personalități din sfera arheologiei de atunci, în special clujene (v. I. H. Crișan sau M. Rusu) sau rezultat al unor cercetări personale, aceste realizări nu au putut fi valorificate decât parțial în literatura de specialitate a vremii, iar altele nici măcar atât, fiind date pur și simplu uitării.

Studiul de față se dorește a fi o reconstituire a unor descoperiri din perioada medieval timpurie, dintr-un sit multistratigrafic cercetat în mai multe etape pe parcursul a mai bine de un secol. Practic acest articol face parte dintr-o serie, prin care se dorește să se redea circuitului științific săpături mai vechi efectuate de arheologi ai muzeului din Arad sau în colaborare, unele publicate parțial, altele inedite, din situri databile în perioada Evului Mediu¹. Ineditul planează și în cazul descoperirilor medieval timpurii de la Pecica – Șanțul Mare, care cu toate că au fost semnalate și înregistrate de-a lungul timpului, au fost mai puțin valorificate în literatura de specialitate. Chiar dacă a fost vorba de un sit de o mare importanță pentru habitatul văii Mureșului inferior, în epoci diferite cronologic, practic până acum nu dispunem decât tratări mai mult s-au mai puțin parțiale², în care sunt tratate oarecum subiectiv doar anumite epoci și nu situl în ansamblul său. În cele ce urmează voi prezenta date legate de descoperirile făcute pe suprafața tell-ului, unde a fost localizată o necropolă, dar și de pe terasa din imediata vecinătate, unde se afla așezarea contemporană. Așa cum vom vedea în cele ce urmează, până în acest moment cele mai multe contribuții legate de orizontul cronologic vizat de noi au fost aduse de cercetările întreprinse aici de echipa condusă de reputatul arheolog clujean

* Cercetări realizate în cadrul proiectului POSDRU/6/1.5/S/26 cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

** Complexul Muzeal Arad, Piața Enescu, nr. 1, e-mail: finnlands@yahoo.com.

¹ În această serie se înscriu câteva articole aflate în curs de publicare legate de descoperirile de la Sânpetru German, Felnac, Vladimirescu sau Bulci.

² Dömötör 1901; Haller 1904; Roska 1912; Popescu 1944; Crișan 1978; O'Shea *et alii*. 2004–2005.

I. H. Crișan, care din păcate au rămas nepublicate până astăzi. În cele patru campanii arheologice cea mai importantă contribuție, pe lângă săparea unui număr important de morminte, o parte deranjate de săpăturile anterioare, a fost delimitarea spațiului ocupat de necropolă și încadrarea cronologică corectă a vestigiilor. În același timp, prin două sondaje efectuate pe terasa învecinată, unde a fost identificată așezarea contemporană, s-au putut stabili două faze majore de locuire, corespunzătoare cronologic secolelor XI–XIII și XIII–XVI (notate de autorii săpăturii – Feudal I și Feudal II)³.

Nu în ultimul rând prin prezentul studiu voi încerca să prezint un scurt istoric al cercetărilor efectuate la *Șanțul Mare* pe parcursul a mai bine de un secol, ce au vizat epoca medievală, plecând de la romantismul secolului al XIX-lea și până în zilele noastre.

II. Cadrul fizico-geografic

Punctul *Șanțul Mare* se află în hotarul actualului oraș Pecica (jud. Arad)⁴, la extremitatea de sud-vest a localității, la cca. 1 km nord-vest (pe malul drept) față de prima și a doua buclă a Mureșului aflate în aval de oraș. Altitudinea absolută a platoului este de 106 m. Unitatea geografică căreia îi aparține această zonă este Câmpia înaltă de Vest sau Banato-Crișană⁵, componentă a părții de est a Câmpiei Pannoniei. Principalul reper al zonei este dat de râul Mureș care o traversează de la est către vest. Zona poate fi considerată una de tranzit, mai ales pe direcția est-vest, dar și nord-sud. Astfel, relieful se caracterizează prin uniformități ale altitudinilor, care nu depășesc 100 de metri. Caracteristica principală a câmpiei de Vest o constituie relieful de acumulare format dintr-o succesiune de terase. O altă caracteristică este dată de numărul mare de albie secate ("brațe moarte") rămase mai ales după regularizarea Mureșului (sec. XVIII–XX). Aceste condiții au favorizat o locuire intensă în diferite epoci istorice, situație dată mai ales de vecinătatea Mureșului, față de care s-au raportat practic toate formele de locuire umană până în zilele noastre. Pentru perioada avută de noi în vedere aici situația în ce privește geografia zonei nu era cu mult diferită de imaginea oferită de hărțile din secolul XVIII (pl. I/1). Ceea ce însă s-ar putea surprinde prin analize (pedologice, botanice, climaterice,

hidrografice etc.), ar fi ce efect au avut schimbările climaterice din acest interval de timp asupra mediului și implicit asupra habitatului uman din acest spațiu. Deocamdată în lipsa unor astfel de analize nu ne rămâne decât să ne raportăm la situații date din imediata vecinătate, care vorbesc de un aspect mai secetos al climei în perioada cuprinsă între secolele X–XII, urmat apoi de unul mai umed și puțin mai rece⁶. Acest climat a produs cu siguranță perturbări, datorate lipsei apei și hranei pentru animale, care în cele din urmă s-au repercutat și asupra comunităților umane. Cât și cum au afectat acestea comunitățile din spațiul geografic abordat de noi aici este greu de spus în momentul de față în lipsa unor analize specifice. În momentul de față singurele răspunsuri, și acestea parțiale, ne sunt oferite de cercetările arheologice și într-o mai mică măsură de sursele scrise.

III. Istoricul cercetărilor

Interesul arătat pentru punctul de la Pecica – *Șanțul Mare* coboară în timp până în secolul al XIX-lea, perioadă în care s-au acumulat informații obținute în urma cercetărilor de mai mică sau mare amploare, care au generat o adevărată literatură de specialitate. În urma descoperirilor făcute aici, mai ales în secolul XX, s-a avansat ideea localizării în acest punct a anticei *Ziridava*, din *Geographia* lui Ptolemeus, amplasată undeva în extremul vest al Daciei. Dacă este așa sau nu, rămâne să îi lăsăm pe cei care se ocupă de această perioadă să aducă argumente pro sau contra. Până în acest moment se poate afirma cu certitudine doar faptul că, situl de la Pecica – *Șanțul Mare* a cunoscut de-a lungul timpului o intensă locuire/folosire în diverse epoci ale istoriei. Pentru palierul cronologic pe care îl vom avea noi în vedere, secolele X–XIII, descoperirile făcute până acum în acest punct au reliefat folosirea jumătății nord-estice încă din secolul al X-lea până spre finele perioadei arpadiene ca spațiu de înhumare a populației care a locuit probabil în așezarea identificată în imediata vecinătate⁷ și probabil nu numai. Spunem aceasta, deoarece din surse scrise⁸, descoperiri perieghetice, dar și săpături făcute în alte puncte⁹ aflate în apropiere putem vorbi de existența unor vetre de așezări care puteau să folosească același spațiu ca necropolă. Nu trebuie

⁶ Györffy, Zólyomi 1994, 13–35.

⁷ La nord-vest de sit prin cercetări de suprafață și două sondaje efectuate în anii 1962 și 1964 s-a putut constata existența unui nivel de locuire care ar corespunde unei așezări din epoca arpadiană.

⁸ Györffy 1966, 835–878.

⁹ Pecica – *La Canal, Sălașul Donat, Tămaș, Șanțul Mic, La Vii, Forgaci* etc.

³ Dar fiind faptul că sondajele efectuate au fost limitate ca suprafață și nu au fost continuate, iar artefactele descoperite nu au fost înregistrate foarte exact vom prefera să operăm cu această datare foarte largă.

⁴ Coordonatele GPS ale sitului sunt: 46° 09'07.69" N, 20°59'09"E.

⁵ Posea 1997, 11–12.

exclusă nici posibilitatea mobilității unor așezări, care prin roire să își fi mutat vatra satului.

În cele ce urmează vom prezenta succint și cronologic fiecare perioadă în care s-au efectuat săpături în punctul de la *Șanțul Mare*. Vom urmări să punem în valoare mai ales rezultatele care prezintă interes pentru perioada medieval timpurie¹⁰. Procentual putem afirma că în cazul descoperirilor din acest sit a fost perioada cea mai văduvită în privința popularizării descoperirilor ei în literatura de specialitate, situație ce o punem nu atât pe lipsa de interes față de aceste descoperiri, cât pe un complex de împrejurări nefericite rezultate și apoi perpetuate în perioada comunistă. Critica sterilă, devenită deja clișeu, legată de „dezastrul” lăsat de cei care au efectuat săpături în perioada amintită mai sus nu își găsește întotdeauna susținere și ar putea fi considerată, pe bună dreptate, doar o lamentare jalnică a celor care o fac. Acest lucru dorim să îl arătăm prin studiul de față, dar și altele legate de cercetări rămase inedite sau foarte puțin cunoscute, cum au fost cele de la Pecica și împrejurimi, dar și de la Felnac, Vladimirescu, Cladova, Vărădia de Mureș, Bulci etc.

1. *Săpăturile lui Dömötör Ladislau (1898, 1900–1902)*. Punctul *Șanțul Mare* este amintit în literatura de specialitate pentru prima dată în anul 1871 într-un volum apărut la Arad¹¹. Situl a intrat în atenția lui Iosif Hampel și Floris Rómer, de la Muzeul Național de Antichități din Budapesta, care au întreprins aici, se pare, primele cercetări în anul 1870. La aproape trei decenii, Hampel împreună cu Dömötör Ladislau, profesor din Arad, au vizitat locul de la *Șanțul Mare*. În urma acestei vizite s-a hotărât pentru anul 1898 începerea unor săpături sub conducerea lui Dömötör, acesta fiind și cel care a dat prima descriere a locului¹². Din raportul făcut de Dömötör pentru Societatea Kölcsey reiese că în suprafața deschisă au fost descoperite câteva schelete umane (nefiind indicat și numărul lor exact), fără inventar, în stratul superior, într-un șanț lung de 50 m și lat de 5,7 m (orientat NV-SV). Deși suprafața excavată a fost mare (2850 m²!), menționarea că au fost doar câteva schelete ne poate face să credem că nu s-au descoperit morminte decât într-o suprafață mică. În condițiile date orice estimare ar putea fi hazardată. Nu ar fi exclus ca

aceste morminte să fi aparținut unui alt orizont cronologic, știut fiind faptul că la fața locului s-au descoperit piese de inventar din perioada celtică, gepidă și avară. Însă, lipsa de inventar ar putea indica faptul că avem de-a face cu morminte din cimitirul databil în secolele XI–XIII sau perioada arpadiană. Tot în același spațiu este foarte posibil să se fi descoperit și morminte din a doua jumătate a secolului X. Coroborate însă aceste informații ar putea indica și o refolosire a aceluiași spațiu din secolul X și în perioada arpadiană, lucru de altfel întâlnit în necropole apropiate geografic¹³.

Același Dömötör reia săpăturile în anul 1900, când știm din raportul scris pentru Societatea Kölcsey că a trasat un șanț de aproximativ 40 m lungime (lățimea nu a fost precizată), orientat spre SSV în care a ajuns până la 4 m adâncime¹⁴. Din raport nu rezultă că ar fi făcut descoperiri funerare.

Din raportul mai sus menționat reiese că în același an a mai trasat o suprafață de 100 m², pe care o și localizează în teren: capătul nord-vestic al platoului. Suprafața avea 28 × 3,8 m, orientată est-vest. Până la adâncimea de 0,50 m au fost dezvelite aproape 100 de morminte, deranjate în mare parte, după presupunerile lui Dömötör de căutătorii de comori. Din cele relatate se pare că cea mai mare parte a mormintelor au fost fără inventar funerar. S-au găsit doi cercei (inele de tâmplă cu capătul în formă de „S”) din argint, doi cercei de bronz, unul dintr-un fir simplu de sârmă, iar celălalt din două sârme împletite, arcu unei fibule și o placă rotundă a unei alte fibule, ornamentată cu o mărgea albastră?. În același context s-au mai descoperit trei monete, dintre care două sunt de interes pentru orizontul care ne interesează pe noi. Este vorba de o monetă schifată de aramă a împăratului bizantin Ioan al II-lea Comnenul (1118–1134), determinată de Ödön Gohl și o altă monetă determinată de Ladislau Rhéty, datată în secolele XII sau XIII¹⁵.

În anul următor, 1901, Dömötör reia săpăturile pe latura sudică a tell-ului de la *Șanțul Mare*. Pe lângă descoperirile atribuite diferitelor epoci preistorice sunt menționate încă 30 de morminte descoperite, fără alte precizări legate de contextul de descoperire, fiind atribuite aceleiași perioade cu cele descoperite în anii precedenți¹⁶. Curios este faptul dacă aceste morminte au fost descoperite în

¹⁰ În realizarea acestui istoric am coroborat datele publicate în volumul monografic *Ziridava* cu notele de șantier păstrate în arhiva muzeului din Arad.

¹¹ E. Dörner, *Istoricul cercetărilor*, în Crișan 1978, 16 (nota 3).

¹² E. Dörner, *Istoricul cercetărilor*, în Crișan 1978, 16–17 (v. notele 6–7).

¹³ v. Zimandu Nou – *Feldioara*, Vârșand etc.

¹⁴ E. Dörner, *Istoricul cercetărilor*, în Crișan 1978, 19 (v. nota 11).

¹⁵ E. Dörner, *Istoricul cercetărilor*, în Crișan 1978, 20–21 (v. nota 12).

¹⁶ E. Dörner, *Istoricul cercetărilor*, în Crișan 1978, 21 (v. nota 15).

spațiul sudic al platoului. Spunem curios deoarece, așa cum vom vedea mai jos, în acest spațiu nu s-au descoperit morminte databile în perioada arpadiană! În această situație este hazardată o atribuire cronologică sau etnică a acestor morminte.

În anul 1902 Dömötör L. efectuează ultimele săpături la *Șanțul Mare*, de această dată pe latura nordică a platoului. Și în această campanie au fost descoperite morminte, dar numărul lor nu a fost precizat. Din acestea au fost recuperate ca piese de inventar 11 inele de tâmplă¹⁷.

Pe baza informațiilor oferite de Dömötör L., în privința descoperirilor funerare la *Șanțul Mare* nu putem ști cu exactitate numărul defuncțiilor descoperite. Se poate doar estima că numărul acestora a fost undeva în jurul a 150 de morminte, chiar dacă în anul 1903 au fost trimise doar 98 de crani umane spre studiu și publicare la Muzeul de Etnografie din Budapesta¹⁸. Lipsa unor planuri de săpătură și descrieri amănunțite fac practic imposibilă localizarea în teren a descoperirilor funerare făcute de Dömötör, care știm că a scos la lumină peste 100 de morminte. În această situație, fără documentația aferentă situației din teren, nu se pot face nici un fel de precizări legate de orientarea exactă a defuncțiilor, dispunerea inventarului funerar, forma gropilor, evoluția înhumărilor etc., ci putem doar emite păreri generale, mai ales pe baza unor piese presupuse din inventarele funerare și păstrate în colecția muzeului din Arad.

În ultimele două campanii ale lui Dömötör la *Șanțul Mare*, din anii 1901 și 1902, i s-a alăturat și învățătorul Haller din Pecica. După moartea lui Dömötör survenită în 1903, într-un articol publicat în anul 1904, Haller precizează că ar fi găsit urmele „cimitirului străvechi”, de unde păstrează „vase și obiecte de bronz”¹⁹. Din păcate, lipsa unor informații mai detaliate legate de aceste descoperiri, precum și lipsa din inventarul muzeului a unor astfel de obiecte, nu ne permite o încadrare cronologică și o localizare în teren a acestui „cimitir străvechi”.

Rezultatele celor patru campanii efectuate de Dömötör L. la *Șanțul Mare*, chiar dacă nu întrunesc standardele unor cercetări făcute metodic și științific, au rolul de a fi introdus în circuitul științific un sit multistratigrafic, de mare importanță pentru istoria văii Mureșului inferior.

¹⁷ E. Dörner, *Istoricul cercetărilor*, în Crișan 1978, 21 (v. nota 17).

¹⁸ Probabil s-au trimis doar craniile aflate într-o stare bună de conservare, din această cauză fiind un număr mai mic decât suma totală rezultată în urma celor patru campanii.

¹⁹ E. Dörner, *Istoricul cercetărilor*, în Crișan 1978, 22 (v. nota 19).

Așa cum vom vedea în continuare însă, primele investigații de la *Șanțul Mare* ale lui Dömötör au constituit doar preambulul unor cercetări reluate aici pe parcursul secolului XX. Cu toate că ulterior noile cercetări au fost reluate cu mai mult profesionalism de către M. Roska, D. Popescu, I. H. Crișan, în etape diferite, descoperirile aparținând orizontului cronologic medieval au fost tratate superficial sau nu au fost valorificate științific, în comparație cu celelalte descoperiri. În acest sens, merită menționat efortul arheologului arădean E. Dörner, care a documentat descoperirile făcute în nivelul corespunzător necropolei medievale timpurii. Practic, documentația și analizele acestuia, rămase în mare parte inedite în arhiva muzeului din Arad, constituie cea mai mare parte a materialului, pe care noi ne-am putut baza în prezentarea făcută asupra acestor descoperiri.

2. *Săpăturile lui Márton Roska (1910–1911, 1923–1924)*. Primul care întreprinde săpături cu un grad mai ridicat de profesionalism a fost profesorul clujean M. Roska. Acesta a condus o primă campanie arheologică în anul 1910, prin care a urmărit să pună ordine în descoperirile făcute de Dömötör și în același timp să inițieze un angajat al muzeului din Arad în tehnica de săpătură, în vederea continuării cercetărilor sistematice. În acest sens Roska a fost însoțit în această campanie de Juhász Francisc de la muzeul din Arad. Știm doar că s-a trasat o secțiune de 21 m lungime pe partea de sud-est a platoului, intersectând săpăturile lui Dömötör. Din această secțiune a săpat doar o porțiune de 7 × 3 m, în care a ajuns la – 4 m la solul viu. Faptul că nu menționează nici o descoperire legată de cimitirul medieval timpuriu ne-ar putea face să credem că nu a descoperit nimic databil în această perioadă și întărește convingerea că în acest spațiu nu s-au făcut înhumări. Vom vedea însă ulterior că, în registrul de inventar al muzeului apar piese de bronz descoperite în anii 1910/1911, databile în perioada migrațiilor (sec. VI). Trebuie menționat de asemenea faptul că, Roska nu a participat la campania din 1911, când Juhász Francisc a condus săpături de mică amploare, despre care nu știm mare lucru și nici nu le putem localiza în teren. Ce ne-a atras însă atenția este faptul că o parte din piesele de bronz descoperite în anul 1911 și înregistrate la muzeul din Arad, ar putea fi din morminte databile în secolele X–XI, despre care din păcate nu se amintește nimic, doar că ar putea proveni din săpăturile lui Dömötör²⁰. Este vorba despre inele cu șaton, inele de tâmplă cu un

²⁰ E. Dörner, *Istoricul cercetărilor*, în Crișan 1978, 25.

capăt terminat în „S”, un cercel cu pandantiv în formă de strugure, aplice cu pandantivi cordiformi de la un caftan, un colan împletit, arme și piese de harnașament, care pot fi astăzi atribuite pe baza analogiilor secolelor X–XI și XII–XIII (pl. VI–IX).

După mai bine de un deceniu, Roska reia în anul 1923 săpăturile de la *Șanțul Mare* cu o secțiune deschisă în partea de sud-vest a tell-ului, pe care o va continua parțial în anul următor. Nu va publica decât un sumar raport²¹, în care nu pomenește nimic despre descoperiri funerare databile în perioada medieval timpurie. Rezultatele ultimei campanii la care participă Roska, cea din anul 1924, nu aduce nimic nou în privința spațiului funerar cunoscut până în acel moment. Cu toate acestea, nu poate fi minimalizată contribuția lui M. Roska la cunoașterea stratigrafiei și cronologiei sitului de la *Șanțul Mare*, mai ales în ceea ce privește perioadele preistorice²².

3. *Săpăturile lui Dorin Popescu (1943)*. La aproape două decenii de la săpăturile lui Roska, în anul 1943 Dorin Popescu de la Muzeul Național de Antichități din București a inițiat noi săpături la Pecica – *Șanțul Mare*. Nici de această dată rezultatele săpăturilor nu au fost publicate exhaustiv. Știm sigur însă, că în suprafețele deschise au fost descoperite morminte, la o adâncime de 0,50 – 0,60 m. Despre cele șase secțiuni deschise avem doar informații generale, din care reiese însă clar că au fost găsite și morminte, pe care D. Popescu nu le-a putut data din cauza lipsei inventarului funerar. Pe baza acestor informații vom încerca în continuare să amplasăm în teren cele șase secțiuni și să dăm o estimare a numărului de morminte descoperite. Astfel, în prima secțiune notată A (15 × 2 m), trasată aproximativ în centrul platoului, orientată NV-SE, la o adâncime de 0,50 m au fost surprinse mai multe schelete în decubit dorsal, cu capul îndreptat spre sud-vest. Într-o a doua suprafață B (15 × 2 m), trasată perpendicular pe prima, la capătul dinspre Mureș al platoului s-au găsit alte schelete la aceeași adâncime. Lângă și probabil paralel a săpat o altă suprafață notată F, având aceleași dimensiuni cu suprafața B, unde a găsit doar patru morminte la aceeași adâncime. În celelalte trei suprafețe nu apar menționate că ar fi fost morminte. Este vorba de suprafața C (15 × 2 m), trasată perpendicular pe capătul dinspre șosea a șanțului A, de suprafața D (10 × 2 m) aproape

de capătul dinspre Pecica al platoului, orientată NV-SE (dinspre șosea spre Mureș) și de suprafața E (10 × 5 m) paralelă cu suprafața B, aproape de marginea dinspre Mureș²³.

Din păcate și în acest caz, cu toate că săpăturile au fost de amploare, valorificarea lor ulterioară a lăsat de dorit, sporind și mai mult confuzia în ceea ce privește descoperirile medievale timpurii. Și în acest caz o estimare a numărului de morminte, fie ea și aproximativă ar fi hazardată și lipsită de sens.

4. *Săpăturile lui Ioan Horațiu Crișan (1960–1962, 1964)*. Săpăturile de la Pecica – *Șanțul Mare* au fost reluate abia după 36 de ani de către I. H. Crișan, de la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca. Pe parcursul celor patru campanii din colectivul coordonat de I. H. Crișan au făcut parte E. Dörner, N. Kiss, I. Roth (1960), E. Dörner, M. Pop, Șt. Ferenczi (1961), E. Dörner (1962), E. Dörner, Fl. Medeleț, V. Lucian, E. Crișan (1964). Din păcate, obiectivul declarat al reluării acestor cercetări a fost acela de a surprinde și documenta mai ales epoca dacică, probabil în strânsă legătură cu directivele de partid. Cu toate că se știa de faptul că este vorba de un sit multistratigrafic, descoperirile care ieșeau din orizontul vizat au fost tratate superficial (cazul celor medievale timpurii, dar și celelalte). Șansa în ceea ce privește descoperirile databile în epoca medievală timpurie a reprezentat-o faptul că E. Dörner a reușit, atât cât a putut și i s-a permis, să documenteze într-o măsură destul de mare acest orizont cronologic atât pe tell (unde era cimitirul), cât și în afara lui (unde era așezarea). Pe baza acestei documentații, din păcate păstrată incomplet în arhiva muzeului din Arad și a puținelor referiri din volumul dedicat descoperirilor din epoca dacică²⁴, am putut prelucra documente rămase inedite despre o necropolă chiar dacă amplu cercetată, însă rămasă mai puțin cunoscută în literatură.

În cele ce urmează vom trata separat fiecare campanie arheologică, iar descrierile le vom face după documentele dactilografiate sau planurile păstrate în arhiva muzeului. Din păcate, în unele situații informațiile scrise nu concordă cu desenele sau invers. În catalogul mormintelor și al planurilor am păstrat descrierile originale, la care am contribuit doar cu mici completări. Așa cum se va vedea mai jos, descrierile date mormintelor din secțiunea S 1 și suprafața A nu își prea găsesc corespondență cu planurile desenate, iar o încercare de

²¹ E. Dörner, *Istoricul cercetărilor*, în Crișan 1978, 26 (v. nota 35).

²² E. Dörner, *Istoricul cercetărilor*, în Crișan 1978, 28 (v. fig. 13 și nota 38).

²³ Popescu 1944, 71–73.

²⁴ Crișan 1978.

corelare și uniformizare ar fi total hazardată în lipsa altor martori.

Campania din 1960. A demarat în luna septembrie și a ținut până în luna octombrie. Pentru verificarea stratigrafiei sitului, altfel destul de răvășită datorită săpăturilor anterioare, de la care nu exista un plan de situație, s-a luat decizia trasării unei secțiuni S 1 (39×2 m) pe lățimea tellului, în jumătatea de sud-vest a acestuia. În pământul răvășit probabil de morminte sau de săpăturile anterioare de până la $-0,50 - 0,60$ m s-au descoperit fragmente ceramice din epoca La Tène și epoca bronzului. Începând de la $-0,60 - 0,70$ m s-au descoperit oseminte umane disperate și schelete în poziție anatomică, la care nu s-a descoperit inventar funerar. Probabil entuziasmul și euforia primei campanii într-un astfel de sit, l-a făcut pe autorul singurei monografii dedicate sitului de la *Șanțul Mare*, să nu dea nici măcar numărul scheletelor, preferând să menționeze sec, că scheletele au fost îndepărtate, urmând ca într-un studiu ulterior să fie publicate și aceste descoperiri²⁵, care din păcate nu a mai apărut. Din planul păstrat în arhiva muzeului se poate vedea că în această secțiune plină cu oseminte umane, în mare parte răvășite și disperate, doar câteva se aflau parțial în poziție anatomică. În raportul dactilografiat, păstrat în arhiva muzeului, sunt descrise 59 de morminte, indicate ca fiind în marea lor majoritate în poziție anatomică, deși după plan nu reiese că ar fi fost chiar așa, iar pe plan numărul mormintelor marcate este de 62!?

În continuarea secțiunii S 1, spre nord-vest de aceasta, aproximativ în centrul platoului s-a trasat suprafața A (11×12 m). S-a putut constata că este vorba de aceeași stratigrafie întâlnită în S 1. La adâncimea de $0,60$ m – $0,70$ m au fost descoperite schelete umane, despre care nu avem alte detalii, doar că acestea străpung nivelul dacic, unele morminte fiind așezate pe podina locuințelor. De asemenea, unele gropi de morminte au atins fundul unor gropi menajere sau vetre de foc²⁶. Și de această dată puținele informații oferite sunt lacunare, nefiind indicat nici măcar numărul defuncțiilor descoperite. Din același raport dactilografiat aflat la muzeu am putut afla că în această suprafață s-au descoperit 34 de morminte, pe care dacă le adăugăm la celelalte avem un număr de 93. Din păcate și de această dată există o neconcordanță între lista dactilografiată și planuri, deoarece pe plan sunt marcate doar 24! de morminte. Această nesincronizare ar putea fi explicată doar prin faptul

că planul păstrat este incomplet, restul de zece până la 34 nefiind marcate²⁷.

Din fericire, în ultima secțiune trasată în campania din anul 1960, S 2 (20×2 m), situată la 19 m spre sud de suprafața A, nu s-au descoperit morminte. Spunem din fericire, deoarece, probabil tratarea superficială a lor ar fi complicat și mai mult situația existentă acolo. Singura utilitate a acestei informații, este aceea că ne dă o limită probabilă a spațiului funerar. Ni se amintește de asemenea că nici Roska nu a făcut descoperiri de morminte în spațiul sudic al platoului. Acest lucru ne-ar putea indica faptul că doar jumătatea NNE a platoului, delimitată de pantele lui abrupte a fost folosită ca spațiu de înhumare. De asemenea, ni se spune că sub nivelul vegetal s-au descoperit fragmente dintr-un vas ceramic, databil în perioada medievală, atribuit cu circumspecție unui nivel de locuire pe tell²⁸ sau mai degrabă am spune noi dintr-un inventar funerar. Vom vedea însă că așezarea a fost identificată în imediata vecinătate, spre nord-est, chiar de autorii cercetărilor de la *Șanțul Mare*.

Campania din 1961. În a doua campanie condusă de I. H. Crișan la *Șanțul Mare*, practic obiectivele au fost aceleași, și anume de a surprinde nivelul de locuire dacic. Astfel, s-a trasat o nouă secțiune numită suprafața B (14×10 m) spre nord-vest, în continuarea lui S 1 și suprafeței A. Și în această suprafață, la adâncimea de $0,60 - 0,70$ m s-au descoperit schelete umane, deranjate de un șanț lat de 2 m, surprins în partea de nord-vest a secțiunii. Este vorba probabil de un șanț al unei săpături mai vechi, a cărui apartenență este greu de stabilit²⁹. Din raportul dactilografiat reiese că au fost descoperite 46 de morminte, numerotate în continuarea celor descoperite în suprafața A. Din nefericire în arhiva muzeului s-a păstrat doar descrierea primelor două morminte fără un plan de situație a lor, restul fiind lipsă. În mod regretabil informația nu ne ajută decât la aflarea numărului total de morminte descoperite, fără însă să mai putem afla date legate de poziția și posibilul inventar funerar al mormintelor.

O altă secțiune botezată S 3 (9×2 m) a fost trasată la extremitatea de nord-est a suprafeței B. Chiar dacă aceasta se află în imediata vecinătate a suprafeței B, nu apar menționate descoperiri funerare³⁰.

Din colțul sud-vestic al suprafeței B s-a trasat o a treia secțiune spre Mureș, numită suprafața C

²⁷ Crișan 1978, 38.

²⁸ Crișan 1978, 43.

²⁹ Crișan 1978, 47–48.

³⁰ Crișan 1978, 49–50.

²⁵ Crișan 1978, 34–35.

²⁶ Crișan 1978, 36.

(14 × 4 m), paralelă cu S 1. Nici în această secțiune nu s-au descoperit morminte³¹.

În a patra suprafață deschisă în campania din 1961, numită D (17 × 10 m), trasată la vest de suprafața A (spre Mureș) au fost descoperite 40 de morminte nederanjate, unele cu inventar funerar³². În arhiva muzeului nu se păstrează o descriere a lor, dar există un plan după care vom putea face noi o descriere sumară a poziției și inventarului funerar al defuncțiilor așa cum apare marcat pe plan.

După cum se poate vedea numărul total al mormintelor descoperite în primele două campanii ale lui Crișan a fost de 179, ceea ce adăugat la mormintele descoperite anterior ne oferă imaginea unei necropole mari, cu mai multe orizonturi de înhumare.

Campania din 1962. În această campanie au fost trasate două suprafețe și două secțiuni. Astfel, spre nord-est de S 3 s-a trasat suprafața B 1 (10 × 6 m), în apropierea marginii platoului. În această suprafață, spre S 3 s-au descoperit două morminte, despre care știm doar că au fost răvășite de lucrările agricole.

La nord-est de suprafața A (spre drum) s-a trasat a doua suprafață a campaniei botezată A 1 (10 × 2 m). În această suprafață au fost descoperite câteva morminte, fără să știm însă numărul exact!, deranjate de lucrările agricole. Între aceste morminte, la unele s-au descoperit pigmenți de mortar și cărămizi, care în lipsa unui edificiu ecleziastic ar putea proveni cel mai probabil de la ciste. În profilul nord-estic al suprafeței apare menționat un astfel de mormânt, deși desenul nu este revelator (fig. 26)³³.

La 12 m nord-vest de suprafața B a fost trasată secțiunea S 4, dintre dimensiunile căreia cunoaștem doar lățimea de un metru, nu însă și lungimea. Din planul general se poate vedea că a fost trasată în extremitatea nord-vestică pe întreaga lățime a platoului. Ni se spune că au fost descoperite câteva morminte, care din păcate nu au putut fi cercetate sistematic³⁴. Acest fapt le-a permis însă autorilor săpăturilor să concluzioneze că cimitirul medieval timpuriu s-a întins în spațiul NNE al platoului. Din descrierea făcută nu reiese că ar fi intersectat săpături mai vechi, care să fi deranjat mormintele din acest spațiu.

În aceeași campanie s-a luat decizia trasării unei secțiuni între șoseaua care leagă comuna Semlac de drumul european Arad – Nădlac. Pe

baza descoperirilor periegetice făcute în acest spațiu, la 250 m nord de tell s-a trasat secțiunea S 5 (10 × 2 m) în care s-au identificat două nivele medievale notate I și II. În urma săpăturilor și materialelor descoperite s-a putut trage concluzia că în imediata vecinătate a promontoriului a fost așezarea contemporană cu necropola, autorii săpăturilor identificând două niveluri de locuire, unul din perioada arpadiană și unul mai târziu³⁵.

Campania din 1964. În ultima campanie a lui I. H. Crișan au mai fost deschise două suprafețe și două secțiuni. La SSV de suprafața A/1960 s-a trasat prima suprafață notată E (15 × 10 m). În interior au fost identificate două secțiuni mai vechi, probabil ale lui Roska, de doi metri lățime, cu un martor de 0,50 m între ele. În colțul de nord-est al suprafeței, la -0,80 m au fost descoperite două schelete umane. Suprafața E a fost prelungită spre șosea, noua secțiune fiind botezată E 1 (15 × 2 m). În această secțiune nu s-au descoperit morminte.

Paralel cu secțiunea S 2, din jumătatea sudică a platoului s-a trasat suprafața F (20 × 2 m). Săpăturile au relevat faptul că acest spațiu nu a fost folosit ca spațiu funerar, nefiind descoperite morminte.

În această ultimă campanie s-a mai trasat o secțiune în afara tell-ului, S 6 (20 × 1,2 m) la 120 m de movilă și la 80 m față de drumul de pământ. În acest sondaj autorii săpăturii au descoperit doar un nivel medieval, al II-lea descoperit în S 5, care ar corespunde practic și logic perioadei arpadiene. În acest spațiu nu s-au mai descoperit fragmente de cărămidă și mortar, ca în S 5 (mărturie care ar putea indica existența unui edificiu de cult!), ci doar amprente de cărbune, fragmente de chirpic și urme de stâlpi, cel mai probabil dintr-o locuință. Ceea ce merită precizat de asemenea, este faptul că între nivelul medieval și cel dacic exista un nivel de steril (depunere)³⁶.

Cele patru campanii desfășurate la *Șanțul Mare* sub coordonarea lui I. H. Crișan au contribuit la cunoașterea sitului mai ales în ceea ce privește perioada dacică și doar parțial a celorlalte epoci. În cazul mormintelor, din necropola databilă în perioada secolelor X/XI–XIII identificată încă din vremea lui Dömötör, putem spune că avem de-a face cu o necropolă concentrată ca spațiu, dar cu multe orizonturi de înhumare în timp.

Din analiza asupra a ceea ce s-a publicat și a documentației, atâta cât s-a păstrat, ar reieși că avem de-a face cu o necropolă de peste 300 de morminte. Însă, dacă luăm în considerare faptul

³¹ Crișan 1978, 51.

³² Crișan 1978, 51.

³³ Crișan 1978, 53.

³⁴ Crișan 1978, 54–55.

³⁵ Crișan 1978, 57–58.

³⁶ Crișan 1978, 59–65.

că săpăturile lui Crișan și probabil ale lui Popescu au intersectat săpăturile lui Roska, dar mai ales ale lui Dömötör, marja de eroare în ceea ce privește numărul estimat de morminte ar putea fi greu de indicat. Din planurile rămase în urma săpăturilor lui Crișan, în unele secțiuni se poate vedea dispunerea disparată a osemintelor, ceea ce ar putea fi un indiciu al deranjării lor în vechime și poate un motiv al necartării tuturor descoperirilor făcute în cele patru campanii.

La o primă vedere am putea considera că motivele alegerii acestui spațiu de îngropăciune de comunitatea sau comunitățile care au gravitat în jurul acestui punct ar fi legate atât de amplasamentul acestuia din punct de vedere geografic, ca distanță față de așezare cât și „strategic”. Spunem strategic, deoarece ne gândim la faptul că promontoriul oferea o protecție sporită a spațiului funerar în calea revărsării periodice a apelor râului Mureș.

IV. Catalogul mormintelor

Descrierea mormintelor păstrează în linii foarte mari cele consemnate în listele dactilografiate, și doar pe alocuri am simțit nevoia unor mici completări. Defuncții au fost așezați în decubit dorsal, orientați aproximativ vest-est (capul spre sud-vest și picioarele spre nord-est). Există și cazuri în care defunctul a fost așezat invers, cu capul spre răsărit și privirea spre apus (v. M 16 din secțiunea S 1, pl. III). Poziția brațelor diferă. Uneori ele sunt întinse de-a lungul corpului, alteori mâinile sunt așezate transversal pe abdomen sau mai jos de acesta. La unele schelete, un braț este întins, iar celălalt așezat pe piept. În sfârșit, una din mâini cuprindea antebrațul celălalt, așezat de-a lungul trupului. Adâncimea la care au fost descoperite scheletele variază între 0,45 și 1,03 m. Marcarea mormintelor am făcut-o crescător începând de la unu pentru fiecare suprafață în parte, din dorința de a evita posibilele confuzii strecurate în jurnalul dactilografiat, unde mormintele au fost numerotate crescător până la 94 (S 1, suprafețele A, parțial B și D).

Campania din 1960. Din cele 59 de morminte descoperite în prima secțiune S 1, trasată sud-nord spre capătul vestic al platoului, 12 morminte conțineau unul sau mai multe obiecte de inventar. Dintre piesele de inventar domină inelele de tâmplă din bronz, cu capătul întors în „S”, apoi brățări din bronz, monete din argint, plăci de os etc.

Catalogul mormintelor descoperite în prima secțiune notată S 1 din estul platoului:

M 01. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele așezate de-a lungul corpului. Lungimea scheletului este de 1,46 m, orientat vest-est, descoperit la o adâncime

de 1,05 m. Pe antebrațul stâng defunctul prezenta urme de fier (de la un sicriu?).

M 02. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațele arcuite pe abdomen. Lungimea scheletului măsoară 1,40 m, orientat vest-est, descoperit la o adâncime de 0,79 m. Pe antebrațul stâng s-au păstrat urme ale unei brățări din bronz puternic corodată.

M 03. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse de-a lungul trupului. Lungimea scheletului 1,60 m, orientat vest-est, descoperit la o adâncime de 0,66 m. Fără elemente de inventar funerar.

M 04. Scheletul a fost puternic deranjat, fiind descoperit la adâncimea de 0,61 m. Nu s-au descoperit elemente de inventar funerar.

M 05. Defunctul așezat în decubit dorsal, îi lipsește craniul. Lungimea scheletului este de 1,30 m, descoperit la o adâncime de 0,52 m. Lângă clavicula dreaptă s-a păstrat un nasture (?) de bronz.

M 06. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu capul dislocat spre dreapta cu 0,50 m. Lungimea scheletului 1,20 m, descoperit la o adâncime de 0,46 m. O monedă a fost descoperită în gura scheletului, datată în vremea lui Ștefan al III-lea (1146–1149).

M 07. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe abdomen, iar cel drept pe bazin. Lungimea scheletului 1,55 m, descoperit la o adâncime de 0,56 m. Pe umărul drept s-a găsit un mic „mâner” de fier, iar mai jos de bazin, pe partea dreaptă s-au găsit două plăsele de os, neornamentate, toate acestea fiind probabil rămase dintr-o tolă de săgeți.

M 08. Scheletul a fost puternic deranjat, descoperit la adâncimea de 0,68 m. Nu s-au găsit elemente de inventar funerar.

M 09. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe abdomen, iar cel drept pe bazin (ilium). Lungimea scheletului 1,44 m, descoperit la o adâncime de 0,85 m. Fără inventar.

M 10. Defunctul așezat în decubit dorsal, lungimea scheletului fiind de 1,55 m, descoperit la adâncimea de 0,45 m. Parțial deranjat, nu s-au găsit elemente de inventar funerar.

M 11. Defunctul așezat în decubit dorsal, lungimea scheletului fiind de 1,40 m, cu brațele așezate pe abdomen, descoperit la o adâncime de 0,70 m. Fără inventar funerar.

M 12. Defunctul așezat în decubit dorsal, lungimea scheletului 1,10 m, descoperit la o adâncime de 0,66 m. Fără inventar funerar.

M 13. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațul drept așezat pe abdomen, iar cel stâng întins pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,30 m, adâncimea la care a fost descoperit 0,73 m. Fără inventar funerar.

M 14. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe abdomen, iar brațul drept așezat de-a lungul corpului. Lungimea scheletului 1,50 m, descoperit la o adâncime de 0,70 m. Lângă craniu a fost descoperit un inel de tâmplă cu capătul răsucit în „S”, din argint.

M 15. Defunctul așezat în decubit dorsal, lungimea scheletului 0,60 m, descoperit la o adâncime de 0,65 m. Fără inventar funerar.

M 16. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe abdomen, iar cel drept întins pe lângă corp.

Lungimea scheletului 1,40 m, descoperit la o adâncime de 1,10 m. Fără inventar funerar.

M 17. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu ambele brațe întinse pe lângă corp. Sub osul ilium drept (bazin) s-au păstrat urme dintr-o piesă de fier (probabil o catară?). Lungimea scheletului 1,45 m, descoperit la o adâncime de 1,05 m. Fără alte piese de inventar funerar.

M 18. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,70 m, descoperit la o adâncime de 0,86 m. Fără inventar funerar.

M 19. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe abdomen, iar dreaptul pe bazin. Lungimea scheletului 1,55 m, descoperit la o adâncime de 0,57 m. Fără inventar funerar.

M 20. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațele așezate pe lângă corp. Lungimea scheletului 0,80 m, descoperit la adâncimea de 0,45 m. Fără inventar funerar.

M 21. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe abdomen, iar cel drept așezat pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,50 m, descoperit la o adâncime de 0,67 m. Pe partea stângă a pieptului s-a găsit un inel de tâmplă cu un capăt răsucit simplu, din bronz.

M 22. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațele așezate pe abdomen. Lungimea scheletului 1,67 m, descoperit la o adâncime de 0,57 m. Fără inventar funerar.

M 23. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațele aduse pe abdomen. Lungimea scheletului 1,40 m, descoperit la o adâncime de 0,57 m. La falangele brațului drept s-a găsit un inel cu capetele deschise, din bronz.

M 24. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse de-a lungul corpului. Lungimea scheletului 1,65 m, descoperit la o adâncime de 0,65 m. Fără inventar funerar.

M 25. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe abdomen, iar cel drept întins pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,45 m, descoperit la o adâncime de 0,76. În partea dreaptă a craniului s-a găsit un cercel, torsionat, din argint.

M 26. Defunctul așezat în decubit dorsal, parțial deranjat. Lungimea scheletului 0,65 m, descoperit la o adâncime de 0,67 m. Fără inventar funerar.

M 27. Scheletul a fost puternic deranjat, nu s-a păstrat decât cutia craniană și humerusul brațelor. Descoperit la o adâncime de 0,60 m. Fără inventar funerar.

M 28. Defunctul așezat în decubit dorsal, antebrațul drept așezat transversal pe piept (torace), iar brațul drept pe osul ilium (bazin). Lungimea scheletului 1,45 m, descoperit la o adâncime de 0,80 m. Fără inventar funerar.

M 29. Defunctul așezat în decubit dorsal, lungimea scheletului fiind de 0,80 m, descoperit la o adâncime de 0,85 m. Fără inventar funerar.

M 30. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațul drept așezat pe abdomen, iar stânga întinsă de-a lungul corpului. Lungimea scheletului 1,45 m, descoperit la o adâncime de 0,96 m. Fără inventar funerar.

M 31. Defunctul așezat în poziție chiricită, pe partea dreaptă, cu membrele inferioare de la genunchi în jos deplasate spre bazin. Lungimea scheletului 1,40 m, descoperit la o adâncime de 0,80 m. Fără inventar funerar.

M 32. Defunctul așezat în decubit dorsal, lungimea scheletului 0,80 m, descoperit la o adâncime de 0,64 m. Fără inventar funerar.

M 33 (în raport notat M 32). Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațele așezate transversal pe abdomen. Lungimea scheletului 1,24 m, descoperit la o adâncime de 0,89 m. În gura scheletului s-a găsit o monedă cu miez din argint, puternic corodată, neidentificabilă³⁷.

M 34 (în raport notat M 33, în continuare s-a mers cu acest decalaj de un mormânt). Defunctul așezat în decubit dorsal, lungimea scheletului 0,70 m, descoperit la o adâncime de 0,78 m. Fără inventar funerar.

M 35. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse de-a lungul corpului. Lungimea scheletului 1,65 m, descoperit la o adâncime de 0,80 m. Fără elemente de inventar funerar.

M 36. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațul drept așezat transversal pe abdomen, iar cel stâng pe osul ilium (bazin). Fără inventar funerar.

M 37. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu ambele brațe întinse de-a lungul corpului. Lungimea scheletului 1,65 m, descoperit la o adâncime de 0,86 m. Fără inventar funerar.

M 38. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu craniul dislocat spre stânga, la circa 0,65 m și brațele deranjate. Lungimea scheletului 1,70 m, descoperit la o adâncime de 0,96 m. Fără inventar funerar.

M 39. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe abdomen și brațul drept întins pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,65 m, descoperit la o adâncime de 0,65 m. Fără inventar funerar.

M 40. Defunctul așezat în decubit dorsal a fost înhumat într-o cistă din cărămidă, de formă patrulateră. Lungimea scheletului 0,50 m, descoperit la o adâncime de 0,65 m. Fără inventar funerar³⁸.

M 41. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațele așezate pe abdomen. Lungimea scheletului 1,30 m, descoperit la o adâncime de 0,66 m. Fără inventar funerar.

M 42. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,50 m, descoperit la o adâncime de 0,87 m. Fără inventar funerar.

M 43. Defunctul a fost parțial deranjat, cu craniul lipsă. Lungimea scheletului 0,65 m, descoperit la o adâncime de 0,65 m. Fără inventar funerar.

M 44. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng ușor arcuit pe osul ilium (bazin) și brațul drept așezat pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,65 m, descoperit la o adâncime de 0,76 m. Fără inventar funerar.

M 45. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațele așezate pe abdomen. Lungimea scheletului 1,55 m, descoperit la o adâncime de 0,75 m. Fără inventar funerar.

M 46. Defunctul a fost deranjat, fiind descoperit fără craniu. Lungimea scheletului 1,56 m, descoperit la o adâncime de 0,67 m. Fără inventar funerar.

M 47. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp. Lungimea scheletului

³⁷ În notele de jurnal dactilografiate, păstrate în arhiva muzeului apar doar 58 de morminte și nu 59, deoarece două morminte au fost notate în dreptul aceluiași număr 32. Practic al doilea mormânt notat 32 a devenit 33, numărătoare fiind făcută în continuare crescător până la 59. Pentru mormintele 60–62 lipsesc descrierile în jurnal.

³⁸ Nu putem decât presupune, că acest mormânt este cel notat cu numărul 17 pe planul desenat și păstrat în arhiva muzeului.

1,45 m, descoperit la o adâncime de 0,80 m. Fără inventar funerar.

M 48. Defunctul a fost deranjat, fiind descoperit la o adâncime de 0,85 m. Fără inventar funerar.

M 49. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe abdomen și dreptul întins pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,45 m, descoperit la o adâncime de 0,68 m. Fără inventar funerar.

M 50. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse de-a lungul corpului, și craniul lipsă. Lungimea scheletului 1,52 m, descoperit la o adâncime de 0,80 m. Fără inventar funerar.

M 51. Defunctul a fost complet deranjat. Pare să fi aparținut unui copil. Descoperit la o adâncime de 0,60 m. Fără inventar funerar.

M 52. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe abdomen, iar cel drept întins pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,65 m, descoperit la o adâncime de 0,70 m. În gura defunctului s-a păstrat o monedă de argint (Coloman 1095–1114).

M 53. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele așezate pe abdomen. Lungimea scheletului 1,40 m, descoperit la o adâncime de 0,65 m. La mâna dreaptă a fost găsit un inel torsionat din bronz.

M 54. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe abdomen și dreptul întins pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,50 m, descoperit la o adâncime de 0,57. Fără inventar funerar.

M 55. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațul drept așezat pe abdomen, iar cel stâng întins pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,60 m, descoperit la o adâncime de 0,66 m. Fără inventar funerar.

M 56. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,50 m, descoperit la o adâncime de 0,80 m. Fără inventar funerar.

M 57. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, având lipsă craniul. Lungimea scheletului 1,40 m, descoperit la o adâncime de 0,65 m. Fără inventar funerar.

M 58. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse de-a lungul corpului. Lungimea scheletului 1,55 m, descoperit la o adâncime de 0,46 m. Fără inventar funerar.

M 59. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe abdomen și dreptul pe osul ilium (bazin). Lungimea scheletului 1,20 m, descoperit la o adâncime de 0,65 m. Fără inventar funerar.

Se remarcă faptul că în cele 59 de morminte³⁹ găsite în prima secțiune de la *Șanțul Mare* nu avem o localizare exactă a pieselor de inventar descoperite, cu două excepții. În jurnal s-a menționat că s-au găsit doar trei monete, din care una neidentificabilă din cauza coroziunii, dar probabil databilă în același interval cronologic, ca și celelalte două care au fost emise de regii maghiari, Coloman I și Ștefan al III-lea. Fortuit în zonă s-a descoperit o

monetă din perioada regelui Ladislau I⁴⁰. S-au mai găsit un inel de buclă cu un capăt răsucit în formă de „S”, din bronz, un altul din argint, un inel din bronz torsadat și un alt inel simplu cu capetele deschise. Pe lângă acestea s-au mai recuperat două plăcuțe de os, probabil de la un arc sau tolbă! și fragmente de fier, un mâner, probabil tot de la o tolbă de săgeți.

Dintre mormintele aproximativ clar delimitate pe planul păstrat (M 5, 10, 16, 17, 20, 26, 29, 41, 61, 62, v. pl. III) se remarcă mormântul nr. 17, probabil al unui copil așezat într-o cistă de cărămidă construită din două șiruri de cărămizi dispuse paralel. Pe același plan, în dreptul mormintelor 6 și 10 au fost marcate și piese de inventar, respectiv o monetă și un cercel de bronz.

Și în cazul suprafeței notată „A” numărul de morminte descrise în jurnal nu corespunde cu cel al mormintelor reprezentate grafic pe plan. Dacă scriptic sunt 34 de morminte, desenate avem doar 24.

Catalogul celor 34 de morminte descoperite în suprafața A:

M 1. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul drept așezat pe abdomen, iar cel stâng întins pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,45 m, descoperit la o adâncime de 0,66 m. Fără inventar funerar.

M 2. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu brațele așezate pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,60 m, descoperit la o adâncime de 0,75 m. Fără inventar funerar.

M 3. Defunctul așezat în decubit dorsal a fost parțial deranjat, lipsindu-i craniul și brațul drept. Lungimea scheletului 1,45 m, descoperit la o adâncime de 0,65 m. Fără inventar funerar.

M 4. Defunctul așezat în decubit dorsal are craniul dislocat din poziția inițială cu 0,50 m spre dreapta. Lungimea scheletului 1,20 m, descoperit la o adâncime de 0,45 m. Fără inventar funerar.

M 5. Osemintele unui copil (fără alte precizări). Lungimea scheletului 0,50 m, descoperit la o adâncime de 0,85 m. Fără inventar funerar.

M 6. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse de-a lungul corpului. Lungimea scheletului 1,45 m, descoperit la o adâncime de 0,65 m. Fără inventar funerar.

M 7. Osemintele unui copil (fără alte precizări). Lungimea scheletului 0,60 m, descoperit la o adâncime de 0,80 m. Fără inventar funerar.

M 8. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul drept așezat pe abdomen, iar cel stâng întins de-a lungul corpului. Lungimea scheletului 1,60 m, descoperit la o adâncime de 0,70 m. În gură a fost descoperită o monetă de argint (neidentificată).

M 9. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe abdomen, iar cel drept pe osul ilium

³⁹ De fapt, numărul de morminte marcat pe grundul păstrat în arhivă este de 62, cu toate că descrierea lor nu prea corespunde cu planul păstrat.

⁴⁰ Velter 2002, 444–445.

(bazin). Lungimea scheletului 1,55 m, descoperit la o adâncime de 0,65 m. Fără inventar funerar.

M 10. Osemintele acestui defunct au fost puternic deranjate, descoperit la o adâncime de 0,45 m. Fără inventar funerar.

M 11. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse de-a lungul corpului. Lungimea scheletului 1,65 m, descoperit la o adâncime de 0,66 m. Fără inventar funerar.

M 12. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele deranjate din poziția inițială. Lungimea scheletului 1,35 m, descoperit la o adâncime de 0,45 m. Fără inventar funerar.

M 13. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe abdomen, iar dreptul întins pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,60 m, descoperit la o adâncime de 0,78 m. Fără inventar funerar.

M 14. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele așezate pe abdomen. Lungimea scheletului 1,70 m, descoperit la o adâncime de 0,60 m. Fără inventar funerar.

M 15. Osemintele unui copil deranjat, descoperit la o adâncime de 0,75 m. Fără inventar funerar.

M 16. Defunctul așezat în decubit dorsal, cu mici bucăți de fier descoperite în jurul brațului drept (verigă?). Lungimea scheletului 1,65 m, descoperit la o adâncime de 0,50 m.

M 17. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul drept așezat pe abdomen, iar cel stâng pe osul ilium (bazin). Lungimea scheletului 1,35 m, descoperit la o adâncime de 0,80 m. Fără inventar funerar.

M 18. Osemintele defunctului au fost puternic deranjate, fiind descoperit la o adâncime de 0,77 m. Fără inventar funerar.

M 19. S-a păstrat doar craniul defunctului, restul fiind total deranjat, probabil de lucrările agricole. Descoperit la o adâncime de 0,35 m. Fără inventar funerar.

M 20. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,65 m, descoperit la o adâncime de 0,80 m. Fără inventar funerar.

M 21. Osemintele unui copil deranjat, descoperit la o adâncime de 0,65 m. Fără inventar funerar.

M 22. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe abdomen, iar cel drept pe osul ilium (bazin). Lungimea scheletului 1,40 m, descoperit la o adâncime de 0,57. Fără inventar funerar.

M 23. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,65 m, descoperit la o adâncime de 0,60 m. Fără inventar funerar.

M 24. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul drept întins pe lângă corp, iar cel stâng așezat pe abdomen. Lungimea scheletului 1,45 m, descoperit la o adâncime de 0,65 m. La brațul drept a fost descoperit un inel torsadat din bronz.

M 25. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe abdomen, iar dreptul pe osul ilium

(bazin). Lungimea scheletului 1,65, descoperit la o adâncime de 0,76 m. Fără inventar funerar.

M 26. Defunctul a fost parțial deranjat, cu craniul dislocat spre stânga cu 0,65 m și oasele picioarelor răvășite. Lungimea scheletului 1,60 m, descoperit la o adâncime de 0,80 m. Fără inventar funerar.

M 27. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe abdomen, iar dreptul întins pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,64 m, descoperit la o adâncime de 0,65 m. Fără inventar funerar.

M 28. Defunctul (probabil copil?) a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp. Craniul lipsește. Lungimea scheletului 0,54 m, descoperit la o adâncime de 0,60 m. Fără inventar funerar.

M 29. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng ușor arcuit așezat pe osul ilium (bazin), iar dreptul întins de-a lungul corpului. Lungimea scheletului 1,65 m, descoperit la o adâncime de 0,60 m. Fără inventar funerar.

M 30. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse de-a lungul corpului. Lungimea scheletului 1,47 m, descoperit la o adâncime de 0,65 m. Fără inventar funerar.

M 31. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul drept întins de-a lungul corpului și cel stâng așezat pe osul ilium (bazin). Lungimea scheletului 1,57 m, descoperit la o adâncime de 0,55 m. În gură s-a găsit o monedă din argint puternic deteriorată (nedeterminată).

M 32. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng așezat pe osul ilium (bazin) și dreptul întins de-a lungul corpului. Lungimea scheletului 1,56 m, descoperit la o adâncime de 0,65 m. Fără inventar funerar.

M 33. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse de-a lungul corpului. Lungimea scheletului 1,44 m, descoperit la o adâncime de 0,65 m. Fără inventar funerar.

M 34. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul drept așezat pe osul ilium (bazin), iar cel stâng întins de-a lungul corpului. Lungimea scheletului 1,70 m, descoperit la o adâncime de 0,67 m. Fără inventar funerar.

Dintre cele 34 de morminte, doar în trei s-au descoperit piese de inventar. Este vorba de mormântul 8 în care s-a descoperit o monedă corodată nedeterminată, în mormântul 24 un inel torsadat de bronz și în mormântul 31 o monedă de argint nedeterminată.

Campania din 1961. Într-o a doua casetă, notată B, au mai fost descoperite 46 de schelete, numărul total ajungând la 139 de morminte. Sunt descrise în continuare doar primele două morminte din această casetă, pentru restul lipsind documentația atât cea scrisă cât și grafică.

M 1. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul drept așezat pe abdomen, iar cel stâng întins pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,65 m, descoperit la o adâncime de 0,65 m. Fără inventar funerar.

M 2. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul drept așezat pe osul ilium (bazin) și cel stâng întins pe lângă corp. Lungimea scheletului 1,46 m, descoperit la o adâncime de 0,68 m. Fără inventar funerar.

Pentru mormintele descoperite în suprafața D nu s-a păstrat o documentație scrisă, ci doar planul după care voi face în continuare o descriere sumară a celor 40 de morminte descoperite, aparent nederanjate. Unele morminte au piese de inventar marcate pe plan. Adăugate la cele 139 documentate mai sus s-a ajuns la 179 de morminte și așa cum vom vedea nu au fost și ultimele.

În continuare vom face descrierea mormintelor descoperite în suprafața D începând cu numărarea de la unu crescător până la 40 așa cum apare pe planul păstrat în arhiva muzeului⁴¹.

M 1. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, orientat SV-NE, cu brațul stâng ușor arcuit așezat pe bazin și brațul drept întins pe lângă corp, cu membrele inferioare așezate paralel. Lungimea păstrată a scheletului a fost de 1,55 m. Fără inventar funerar.

M 2. Defunctul a fost depus în decubit dorsal, orientat SV-NE, cu brațele așezate drept pe lângă corp. De la genunchi în jos a fost suprapus de profilul nordic al secțiunii. Lungime păstrată 1,20 m. Acest mormânt se pare că a deranjat parțial mormintele notate M 4 și M 5. Fără inventar funerar.

M 3. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal la stânga față de M 20, cu brațele ușor îndoite pe abdomen și membrele inferioare așezate paralel. Fără inventar funerar.

M 4. Din schelet s-a păstrat doar zona toracică, defunctul fiind deranjat spre cap de M 3, iar de la piept în jos de M 5. Fără inventar funerar.

M 5. Situat la stânga față de M 2, ușor oblic, defunctul a fost depus se pare în decubit dorsal. Cel mai probabil de la abdomen în jos a fost deranjat de M 2. Fără inventar funerar.

M 6. Defunctul a fost depus în decubit dorsal, orientat SV-NE, situat la stânga față de M 4. Avea brațul drept ușor arcuit spre abdomen și cel stâng întins pe lângă corp, iar membrele inferioare așezate paralel. Fără inventar funerar.

M 7. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele îndoite pe abdomen și picioarele așezate paralel. Parțial se pare că a fost deranjat de M 8, care suprapune membrul inferior stâng. Se află situat într-un grup de morminte și este foarte posibil să avem de-a face cu o familie (neam). Fără inventar funerar.

M 8. Dispus ușor oblic față de M 7, defunctul a fost așezat în decubit dorsal cu brațele așezate pe abdomen și picioarele dispuse paralel, fiind înhumat cel mai probabil ulterior față de M 7. Fără inventar funerar.

M 9. Defunctul a fost depus în decubit dorsal, orientat SV-NE, cu brațul drept îndoit pe abdomen și stângul așezat pe lângă corp. Acesta a fost suprapus de la abdomen

în jos de profilul secțiunii și foarte probabil a deranjat un alt mormânt notat M 11. Fără inventar funerar.

M 10. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, orientat SV-NE, cu brațul drept așezat pe lângă corp și cel stâng lipsă. Acesta se află la limita unui grup de morminte. Pe falangele de la mâna dreaptă s-a păstrat un inel de bronz.

M 11. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal și a fost puternic deranjat de la abdomen în jos de M 148. Fără inventar funerar.

M 12. Defunctul a fost depus în decubit dorsal, cu brațele îndoite în unghi de 90° pe abdomen. De la bazin în jos scheletul a fost suprapus de martorul secțiunii. Fără inventar funerar.

M 13. Pare să fie vorba de un schelet de copil sau adolescent, orientat SV-NE, așezat în decubit dorsal și cu picioarele ușor chircite. Fără inventar funerar.

M 14. Situat în colțul de nord al secțiunii, defunctul așezat în decubit dorsal a fost descoperit parțial deranjat. Lipsesc oasele antebrațului stâng, femurul membrului inferior drept și tot piciorul stâng. În stânga capului au fost descoperiți patru cercei de tâmplă din bronz și probabil în gură o monetă.

M 15. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp și membrele inferioare dispuse paralel. Aflat la cca 1 m spre stânga față de M 19. În partea stângă a craniului s-au păstrat două inele de tâmplă din bronz.

M 16. Aflat la limita de sud-vest a secțiunii, defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele așezate pe lângă corp și membrele inferioare dispuse paralel. Între umărul stâng și cap s-a păstrat un inel de tâmplă din bronz, iar în gură sau pe față o monetă.

M 17. Pare să fie mormântul unui copil puternic deranjat, aflat la 1 m față de M 26. Fără inventar funerar.

M 18. Defunctul așezat probabil în decubit dorsal a fost deranjat de la torace în jos de M 24. Pe partea dreaptă a feței s-a păstrat o monetă.

M 19. Defunctul a fost dispus în decubit dorsal, față spre nord-vest, cu brațele așezate pe lângă corp și membrele inferioare paralele. Lângă craniu s-a găsit o monetă.

M 20. Descoperit lângă M 3, defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse drept pe lângă corp și membrele inferioare dispuse paralel. Fără inventar funerar.

M 21. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, între M 28 și M 29, cu brațele întinse pe lângă corp și picioarele dispuse paralel. În gură sau pe față s-a descoperit monetă.

M 22. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, orientat SV-NE, cu brațele întinse pe lângă corp și membrele inferioare dispuse paralel. În partea dreaptă a feței s-a păstrat un inel de fier.

M 23. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, orientat SV-NE, cu brațele întinse pe lângă corp și membrele inferioare dispuse paralel. Fără inventar funerar.

M 24. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, situat deasupra craniului lui M 23 și îl deranjează parțial pe M 18, cu brațele dispuse pe lângă corp și membrele inferioare dispuse paralel. Fără inventar funerar.

M 25. Defunctul a fost depus în decubit dorsal, orientat SV-NE, cu brațele ușor arcuite pe abdomen și membrele inferioare întinse drept. Fără inventar funerar.

⁴¹ La această campanie și-a adus aportul și dr. M. Pop de la Catedra de Anatomie descriptivă a IMF Cluj, care se pare a realizat o analiză antropologică a scheletelor descoperite. Din păcate nu avem cunoștință despre existența vreunui studiu publicat în acest sens.

M 26. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, orientat SV-NE, cu brațele întinse pe lângă corp și picioarele dispuse paralel. Fără inventar funerar.

M 27. Descoperit lângă profilul vestic, defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng întins pe lângă corp și celălalt lipsă. Nici tibia membrului inferior drept nu s-a păstrat. Fără inventar funerar.

M 28. Descoperit lângă M 21, defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp și membrele inferioare dispuse paralel. Fără inventar funerar.

M 29. Descoperit lângă M 21, depus în decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp și membrele inferioare dispuse drept. Fără inventar funerar.

M 30. Descoperit la cca. 0,80 m nord-vest față de M 29, defunctul a fost depus în decubit dorsal, cu brațul stâng ușor arcuit pe abdomen și cel drept întins pe lângă corp. Membrele inferioare au fost dispuse paralel. Fără inventar funerar.

M 31. Descoperit la cca. 1 m față de profilul vestic al suprafeței, defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp și picioarele dispuse paralel. Inventarul funerar păstrat pare să fie cel mai interesant și constă dintr-un fir de aur cu mărgelile de sticlă la gât, un inel de tâmplă lângă craniu și un inel de bronz descoperit la mâna dreaptă. Este posibil ca acest mormânt să fi deranjat mormântul M 34.

M 32. Descoperit deranjat, cu jumătatea stângă a corpului dislocată, avea brațul drept așezat pe lângă corp. Pe față sau în gură s-a păstrat o monetă, iar în jurul gâtului s-au descoperit mărgelile de sticlă.

M 33. Mormântul a fost descoperit între M 22 și M 32, depus în decubit dorsal, cu brațele așezate pe lângă corp și membrele inferioare paralele. Fără inventar funerar.

M 34. Scheletul a fost deranjat pe jumătatea stângă probabil de M 31. Defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul drept întins pe lângă corp și membrul inferior drept întins. Fără inventar funerar.

M 35. Descoperit în apropierea grupului de morminte din partea de nord-est a suprafeței, defunctul a fost așezat în decubit dorsal, cu brațele așezate pe lângă corp și picioarele dispuse paralel. Fără inventar funerar.

M 36. Oarecum izolat, scheletul a fost puternic deranjat, păstrându-se doar craniul, o parte din dreapta toracelui și jumătatea brațului drept. Fără inventar funerar reperat.

M 37. În proporție foarte mare scheletul a fost deranjat, s-a păstrat doar craniul și parțial toracele. Situat în partea stângă față de craniul mormântului M 28. Fără inventar funerar reperat.

M 38. Probabil mormânt de copil, descoperit în mare parte deranjat, din care s-a păstrat craniul și parțial cutia toracă. Fără inventar funerar reperat.

M 39. Mormântul se pare că a fost deranjat de M 40 de la genunchi în jos, depus în decubit dorsal, cu brațele așezate pe lângă corp. Lipsește craniul. Fără inventar funerar.

M 40. Defunctul a fost depus în decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp (antebrațul stâng lipsă și membrele inferioare întinse drept, dar dislocate de la genunchi în jos. Probabil acest mormânt a deranjat mormântul M 39. Fără inventar funerar.

În jurnalul dactilografiat se menționează faptul că în suprafața D o parte din morminte au fost

deranjate probabil anterior, dar o parte dintre acestea au un inventar mai bogat față de suprafețele săpate cu un an înainte. Sunt amintite mărgelile din pastă de sticlă și ceramică cu motive colorate, inele de bronz împletite, inele de fier, multe inele de tâmplă cu un capăt în „S”, o cataramă de bronz și câteva monete. Cel mai interesant pare să fie inventarul mormântului 31, probabil al unei femei, în cazul căruia s-a păstrat în jurul gâtului un fir foarte subțire de aur. Se mai menționează faptul că majoritatea monetelor au fost descoperite în gura defuncților, care din cauza corodării nu au putut fi determinate. Dintre cele care totuși s-au putut determina, știm că au fost oboli de argint băuți de următorii regi maghiari: Coloman (1095–1114), Ștefan al II-lea (1114–1131) și Béla al II-lea (1131–1141)⁴².

Campania din 1964. În suprafața E, extremitatea de nord-est⁴³, la limita de SVV a cimitirului au mai fost descoperite două morminte așezate în decubit dorsal, cu brațele ușor arcuite spre bazin. În apropierea defunctului aflat spre zona mediană a suprafeței apare marcată și o monetă, fără alte detalii. Cu aceste două morminte numărul lor total a ajuns la 181.

În anul 2005 au fost reluate cercetările la Pecica *Șanțul Mare* de o echipă româno-americană⁴⁴, despre care credem cu tărie că vor putea aduce mai multe lămuriri în privința întregii stratigrafii a sitului.

V. Rit și ritual funerar

Necropola de la Pecica *Șanțul Mare* se încadrează în categoria celor plane, cu un număr relativ mare de înhumări pe parcursul mai multor generații. Mormintele par să fie grupate pe grupuri familiale sau legături de neam. Înhumarea caracterizează cele două orizonturi de folosire a acestui spațiu, chiar dacă pentru cele mai timpurii descoperiri (cele databile în secolele X–XI) nu dispunem decât de piesele de inventar funerar, despre care nu avem siguranța că ar proveni toate de aici. În vechile registre apare menționat doar anul, nu și locul de descoperire al pieselor, ori în această perioadă L. Dömötör a mai efectuat sondaje la Peregul German (1898), Arad-Gai (1899), la Felnac și Păuliș (1900)⁴⁵. În situația dată este greu de făcut o corelare a acestor inventare relativ bogate, cu aspectele funerare din a doua fază de folosire a

⁴² Determinarea monetelor a fost făcută de I. Winkler de la Cabinetul de numismatică al Institutului din Cluj.

⁴³ Crișan 1978, 60, fig. 30.

⁴⁴ O'Shea *et alii* 2004–2005, 81.

⁴⁵ Hügel *et alii*, 2011 (sub tipar).

acestui spațiu ca loc de înhumare. Chiar dacă în privința ritului lucrurile nu se schimbă, în ceea ce privește ritualurile este relativ simplu de observat că apar schimbări semnificative. Schimbările de ordin politic produse la începutul secolului al XI-lea în întreg Bazinul Carpatic în general, dar și în acest spațiu în particular și-au pus amprenta cu siguranță și asupra aspectelor legate de lumea de apoi.

Pentru cele mai timpurii morminte, databile doar prin piesele de inventar păstrate, putem spune că avem de-a face cu defuncți din clasa de mijloc, de la simpli oameni de rând până la războinici. Categoria pieselor de inventar păstrate în colecția muzeului din Arad este compusă din piese care au făcut parte din inventarele unor morminte de femei, cum ar fi cele de podoabă, accesorii vestimentare (pl. VI–VII), dar și piese de armament și echipament militar caracteristice mai ales bărbaților (pl. VIII–IX). Motivația alegerii acestui spațiu de înhumare ar putea fi la o primă vedere una simplă și logică, oferită de poziția strategică a promontoriului, practic partea terminală a unei terase ferite de revărsările periodice ale Mureșului. Situația dată nu este singulară, iar inventarele funerare recuperate reflectă aria de răspândire a acestui tip de civilizație atât pe valea Mureșului (v. Arad *Ceala*, Felnac, Sânpetru German, Șeitin, Nădlac, Cenad, Kiszombor)⁴⁶ cât și în spații din imediata vecinătate⁴⁷.

În privința pieselor de inventar tipice pentru necropolele de tip maghiar din a doua jumătate a secolului al X-lea și începutul celui următor, unele înregistrate ca fiind de la Pecica – *Șanțul Mare*, din vechea colecție a muzeului, prezentate împreună aici pentru prima dată, voi încerca câteva încadrări de ordin cronologic. Pentru o parte dintre ele este certă datarea în secolul X, altele depășesc această limită de jos și merg până în secolele XII/XIII. Dintre piesele databile în secolele X–XI, despre care nu avem însă alte date, știm că au fost descoperite în vremea lui Dömötör și probabil Roska. Din categoria podoabelor avem inele de buclă, mărgelile de ceramică, sticlă sau scoică, un cercel în formă de ciorchine de strugure, inele digitale (pl. VI/1–30), un colan torsadat compus din trei fire de sârmă, brățări împletite sau dintr-o singură bară, aplice cu pandantivi cordiformi, nasturi globulari și un buton (pl. VII/1–18). Din

categoria armelor s-au păstrat patru vârfuri de săgeți (pl. VIII/1–4) și câteva piese de harnașament constând dintr-o zăbală articulată (pl. VIII/5) și cinci scărițe de șa (pl. VIII/6, IX/1–4). Tot în urma acestor cercetări provin și trei vase ceramice, de a căror utilitate nu putem avea nici o certitudine. Foarte posibil ele ar putea să provină din inventarele unor morminte sau să fi fost simple recipiente de uz casnic (pl. X–XI).

Piesele își găsesc analogii în necropole datate de la mijlocul secolului X și până în secolul XI, din păcate în cazul nostru fără a putea cunoaște contextul exact de descoperire și pentru unele nici măcar dacă provin din același loc. Nici o estimare a numărului de posibili defuncți nu ar fi posibilă doar pe baza acestor piese de inventar. Dar, dat fiind faptul că nu s-au mai descoperit ulterior și astfel de morminte se poate preupune că avem de-a face cu o necropolă de mici dimensiuni.

Alta a fost situația în cazul mormintelor databile pe baza puținelor piese de inventar descoperite atât în vremea lui Dömötör, Roska, Popescu, cât mai ales în urma săpăturilor conduse de I. H. Crișan în a doua jumătate a secolului al XI-lea și următoarele. În privința ritualurilor funerare se poate spune că acestea s-au schimbat semnificativ, din morminte lipsind piesele spectaculoase de inventar sau alte elemente tipice perioadei considerate păgâne. Putem afirma că noile ritualuri de înmormântare sunt o reflecție fidelă a noii societăți medievale în curs de formare, organizate după alte reguli și principii, care vor fi avut la bază noile învățături creștine. Cu toate că reglementările formulate de regele Ladislau I (1077–1095) și apoi Coloman (1095–1116) au avut în vedere asocierea obligatorie dintre un edificiu de cult și spațiul funerar din jur, descoperirile arheologice de până acum au arătat că această asociere nu a fost atât de riguros respectată. În cazul nostru existența unei biserici poate fi doar presupusă, autorii săpăturii având menționat în jurnalul dactilografiat faptul că oamenii care lucrau aceste terenuri de pe terasa din apropierea tell-ului ar fi dat prin arătură de urme de zidărie de cărămidă legată cu mortar. Un posibil indiciu în acest sens ar fi într-adevăr fragmentele de cărămidă și mortar descoperite încă la suprafața solului. Și sursele scrise par să indice de la un moment dat existența unei biserici în spațiul pe care îl avem în vedere, aceasta dacă identificarea noastră este corectă cu satul Szöllös de la 1230 (*In qua est ecclesia in honore B. Petri constituta*)⁴⁸. Se pare că necropola s-a format și a funcționat oarecum independent de o biserică. Încetarea

⁴⁶ Mărghită 1965, 581–586; Dörner 1970, 447–449; Bálint 1991; Gall 2004–2005, 340; Mărginean, Huszarik 2007; Oța 2008, 36; Mărginean 2011.

⁴⁷ Stanojev 1989; Bálint 1991; Kürti 1994; Nepper I–II, 2002; Istvánovits 2003; Oța 2008, 36.

⁴⁸ Dávid, 1974, 60.

folosirii acestui spațiu ca loc de veci, care așa cum am văzut ocupă doar jumătatea NNE a tell-ului ar putea fi pusă tocmai pe aplicarea reglementărilor mai sus menționate. Dacă locuirea din așezarea de pe terasa învecinată este sigur de mai lungă durată decât sfârșitul necropolei noastre, ar trebui să întrebăm unde și-au relocat spațiul de veci? În acest caz mutarea în jurul unei biserici pare foarte probabilă. Fenomenul nu ar fi singular, cel mai apropiat exemplu pe care l-am putea da ar fi cel de la Vladimirescu *Cetate*, unde necropola nu depășește secolul XIII ca spațiu de înhumare, dată după care și așezarea dispare sau se relochează. Un alt motiv care ar fi putut perturba locuirea din acest spațiu și implicit obiceiurile funerare ar putea fi pus pe seama invaziei tătare. În acest sens sunt mai greu de adus argumente palpabile pentru fiecare descoperire în parte, însă se știe că impactul acestei invazii a avut repercursiuni puternice asupra acestei regiuni.

Adâncimea la care au fost descoperite mormintele variază între 0,45 m și 1,03 m. Din descrierile și planurile păstrate nu avem nici un fel de indicii legate de forma gropilor, adâncime sau dovezi legate de folosirea unor sicrie. În ceea ce privește orientarea mormintelor din orizontul cronologic al secolelor XI–XIII defuncții sunt orientați în general SV–NE, cu mici deviații, care ar putea fi datorate perioadelor diferite din an când s-au făcut înhumările. Există și o excepție, și anume mormântul nr. 16 din S 1 (v. pl. III, S 1), care este orientat invers față de M 17, pe direcția NE–SV. Acest fapt ar putea fi pus pe seama unor reminiscențe ale păgânismului, legate de posibila revenire printre cei vii, indivizi nebotezați, moarte violentă⁴⁹ etc.

Mai interesant de urmărit este faptul că în S 1 și suprafața A au fost descoperite morminte în cistă sau care au fost încadrate de cărămizi. Este cazul mormântului notat M 17 din S 1 (v. detaliu pl. III)⁵⁰, probabil al unui copil, dată fiind lungimea scheletului (0,50 m), înhumat într-o cistă de cărămidă. Cărămizile au fost dispuse în două șiruri paralele pe cant, doar în partea dreaptă a craniului acestea lipseau. O amenajare asemănătoare s-a păstrat și în jurul mormântului cu nr. 3 din suprafața A (v. pl. IV), pe baza dimensiunilor probabil tot un copil, doar că aici s-a folosit doar un șir de cărămizi, care nu se mai închid spre extremitatea picioarelor. În aceeași suprafață, la mormintele M 6 și M 9 s-au păstrat cărămizi poziționate în jurul membrelor inferioare și a capului. Disparat s-au

păstrat lângă M 13 două cărămizi, care ar putea fi de la un mormânt deranjat anterior. Nici unul dintre aceste morminte nu a păstrat alte elemente de inventar. Analogii pentru astfel de amenajări se întâlnesc în spații din imediata vecinătate, în necropole similare (Vladimirescu) sau în mănăstiri (Frumușeni, Pâncota sau Bulci)⁵¹. Chiar dacă situația diferă de la caz la caz, amenajările de la Pecica și Vladimirescu fiind net inferioare ca realizare celor de la Frumușeni *Mănăstirea Bizere*, Pâncota sau Bulci, ele ar putea fi considerate un indicator al poziției ocupate în societate al celui înhumat⁵². În cazul mormintelor în cistă de la Frumușeni, realizate din cărămidă în combinație cu blocuri și lespezi de gresie, toate au fost grupate în jurul bisericii mănăstirii sau în capelă, situație similară de altfel și la Pâncota sau Bulci.

În privința inventarelor funerare și a depunerii rituale a acestora situația nu este cu mult mai spectaculoasă decât în cazul altor necropole contemporane. Aceasta pe de o parte datorită sărăciei inventarelor funerare și apoi datorită înregistrărilor primare efectuate în momentul cercetării. Din secțiunea S 1 avem o monedă neidentificată între osemintele notate cu 3 și 6, iar de la mormântul 10 un inel de bronz. În suprafața A avem două morminte cu piese de inventar: în dreptul mormântului 8 o monedă și 24 un inel torsadat din bronz. În dreptul acestui din urmă mormânt am putea considera că delimitarea marcată pe planul suprafeței ar putea indica o încercare de conturare a gropii sepulcrale. O cu totul și totul altă situație avem în cazul suprafeței D, unde s-au descoperit mai multe morminte cu piese de inventar diverse. Astfel, din mormintele notate 14, 16, 18, 19, 21 și 32 avem monete, unele dintre ele identificate și menționate de autorii descoperirilor. O altă categorie de piese descoperite sunt inele de bronz identificate în mormintele 10 și 22. Inele de buclă au fost descoperite câte unul în M 31, două în M 15 și patru în M 14. În alte două morminte, respectiv M 31 și M 32 au fost descoperite mărgelile de sticlă. O situație interesantă se prezintă în cadrul mormântului M 31 unde la gâtul scheletului (probabil femeie) s-a descoperit un fir de aur pe care era o mărgică (s-au mai multe?) de sticlă, alături de inelul de buclă din jurul capului și un inel/verigă de fier de la mână dreaptă. Dintre monetele identificate de autorii descoperirilor, nici una nu coboară ca datare sub a doua jumătate a secolului al XI-lea, ceea ce ar

⁴⁹ Oța 2008, 38; Gáll 2004–2005, 351–359.

⁵⁰ În catalogul păstrat dactilografiat un mormânt în cistă de aceleași dimensiuni apare în dreptul numărului 40.

⁵¹ Informații legate de astfel de amenajări în siturile mai sus menționate sunt inedite sau doar amintite în rapoartele anuale de cercetare.

⁵² Terei 2010, 84–85.

putea fi un bun indicator și pentru celelalte piese de inventar descoperite. Din păcate aceste piese nu apar înregistrate în registrul de inventar al muzeului și nici nu avem habar dacă ele mai există fizic.

Pe baza informațiilor pe care le deținem se poate aprecia că cele mai timpurii înhumări s-au făcut în spațiul estic al tell-ului, extinzându-se treptat spre sud-vest. Cele mai târzii morminte par să fie cele din suprafața E, care practic dau limita de folosire, celelalte fiind delimitate de pantele destul de abrupte ale movilei. Din păcate moneda descoperită în apropierea unuia dintre morminte descoperite în suprafața E nu a putut fi determinată, dispunând astfel și de un element sigur de datare în ceea ce privește etapa finală de folosință a necropolei.

VI. Cultura materială din așezare

În urma celor două sondaje efectuate pe terasa situată în partea de NNV a tell-ului au fost identificate două niveluri de locuire medievale. Datorită caracterului restrâns al cercetărilor nu s-au putut trage prea multe concluzii asupra aspectelor de locuire din așezarea contemporană cu necropola.

În registrul de inventar al muzeului apar câteva fragmente de căzanele, vase și un fragment de cahlă ca fiind de la Șanțul Mare (C. M. A., nr. inv. 13.886–13.890, 13.896), fără însă a ști dacă ele provin din aceste săpături sau periegheze. Dacă în privința căzanelelor (pl. XII) și a vaselor (pl. XIII/1–3) s-ar putea ușor realiza o încadrare în ceea ce autorii au considerat nivelul II feudal (perioada arpadiană), celelalte două piese, o toartă cu decor incizat și un fragment de cahlă placă cu o inscripție, probabil gotică, s-ar putea la fel de bine plasa în primul nivel feudal descoperit, considerat mai târziu (pl. XIII/4–5). Căzanelele își găsesc analogii formale în situri din apropiere⁵³, majoritatea fiind datate în intervalul secolelor XI–XII/XIII (încadrabile în grupa D după Tákacs M., v. și analogiile)⁵⁴.

Chiar dacă rezultatele acestor sondaje realizate de I. H. Crișan au avut un caracter restrâns, ele au avut meritul de a surprinde niveluri de locuire din perioada medievală. Este evident faptul că în stadiul actual nu se pot trage prea multe concluzii legate de spațiul ocupat de așezare sau alte aspecte care ar putea rezulta din aceasta (organizare internă, aspecte legate de cultura materială, limite ale așezării etc).

VIII. Considerații finale

Dacă în privința necropolei șansele de a mai obține date noi și edificatoare sunt reduse aproape

la maximum datorită săpăturilor succesive care au răvășit cea mai mare parte din acest orizont, nu același lucru s-ar putea spune despre așezarea localizată în imediata vecinătate. Reluarea cercetărilor pe terasa unde a fost localizată ar putea scoate la lumină date inedite despre o așezare dispărută probabil în zorii epocii moderne și care, după cum o indică sursele scrise, ar putea fi identificată cu Szöllös sau Sz. Miklós din comitatul Cenad⁵⁵.

BIBLIOGRAFIE

- Bálint 1991
Bálint Cs., Súdungarn im 10. Jahrhundert. *StudArch* 11, (1991).
- Blăjan, Dörner 1978
M. Blăjan, E. Dörner, Probleme de demografie istorică pe baza studiului căldărușelor de lut (sec. XI–XIII), descoperite pe teritoriul județului Arad. *Ziridava*, X, (1978), 123–138.
- Crișan 1978
I. H. Crișan, *Ziridava. Săpăturile de la „Șanțul Mare” din anii 1960, 1961, 1962, 1964*, Arad, (1978).
- Crișan 2006
I. Crișan, *Așezări rurale medievale din Crișana (secolele X–XIII)*, Oradea (2006).
- Dávid 1974
Dávid K., *Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfiája*, Budapest (1974).
- Dömötör 1901
Dömötör L., Római korbéli edények a pécskai Nagysáncban. *ArchÉrt.*, (1901), 327–328.
- Dörner 1970
E. Dörner, Cercetări și săpături arheologice în județul Arad. *MCA* 9, (1970), 445–463.
- Gáll 2004–2005
E. Gáll, Burial customs in the 10th – 11th Centuries in Transylvania, Crișana and Banat. *Dacia* (N. S.), XLVIII–XLIX, (2004–2005), 335–454.
- Györffy 1966
Györffy G., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. Budapest (1966).
- Györffy, Zólyomi 1994
Györffy G., Zólyomi B., A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. (Kovács László), *Honfoglalás és régészet*, Budapest (1994), 13–37.
- Haller 1904
Haller I., A pécskai sánczokról (Aradm.). *ArchÉrt.*, (1904), 235–236.

⁵³ Blăjan, Dörner 1978, 123–131.

⁵⁴ Tákacs 1986, 53–69.

⁵⁵ Györffy 1966, 871–872.

- Hügel *et alii* 2011
P. Hügel, G. Hurezan, F. Mărginean, V. Sava, Cercetarea arheologică în zona arădeană (scurt istoric). *Ziridava*, XXV/1, (2011) (în curs de publicare).
- Istvánovits 2003
Istvánovits, E., *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékhanyaga*, Nyíregyháza (2003).
- Kürti 1994
Kürti B., Honfoglalók a Maros-torok táján. (Kovács László), *Honfoglalás és régészet*, Budapest (1994), 161–170.
- Oța 2008
S. Oța, *Orizonturi funerare din Banatul istoric*, Sibiu (2008).
- O'Shea *et alii* 2004–2005
J. M. O'Shea, A. W. Barker, S. Sherwood, A. Szentmiklosi, New Archaeological Investigations at Pecica-Mare. *AnB*, S. N., XII–XIII, (2004–2005), 81–110.
- Mărghitan 1965
L. Mărghitan, Morminte din epoca feudală timpurie descoperite la Șeitin. *SCIV* 16/3, (1965), 581–586.
- Mărginean 2007
F. Mărginean, Cahle medievale târzii din colecția Muzeului din Arad. *AnB*, S. N., XV, (2007), 143–154.
- Mărginean, Huszarik 2007
F. Mărginean, P. Huszarik, Cimitirul medieval timpuriu de la Nădlac „Lutărie” (jud. Arad). *ArhMed* VI, (2007), 17–38.
- Mărginean 2011
F. Mărginean, New considerations on the grave discovered in the Sânpetru German G. A. S. (Arad county). *StudiaUC*, seria Historia, VIII, (2011) (în curs de publicare).
- Nepper 2002
Nepper M. Ibolya, *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei*, I–II, Budapest-Debrecen (2002).
- Popescu 1944
D. Popescu, Raport asupra săpăturilor de la Pecica-Rovine și Semlac (jud. Arad). *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942 și 1943*, București (1944).
- Posea 1997
G. Posea, *Câmpia de vest a României (câmpia Banato-Crișană)*, București (1997).
- Roska 1912
Roska M., Ásatár a pécska-szemlái határban levő Nagy Sándron. *DolgCluj*, III, (1912), 1–73.
- Stanojev 1989
Stanojev N., *Nekropolen aus dem 10.–15. Jahrhundert in der Vojvodina*, Novi Sad (1989).
- Takács 1986
Takács M., Die arpadenzeitlichen Tonkessel in Karpatenbecken. *VAH*, V, (1986).

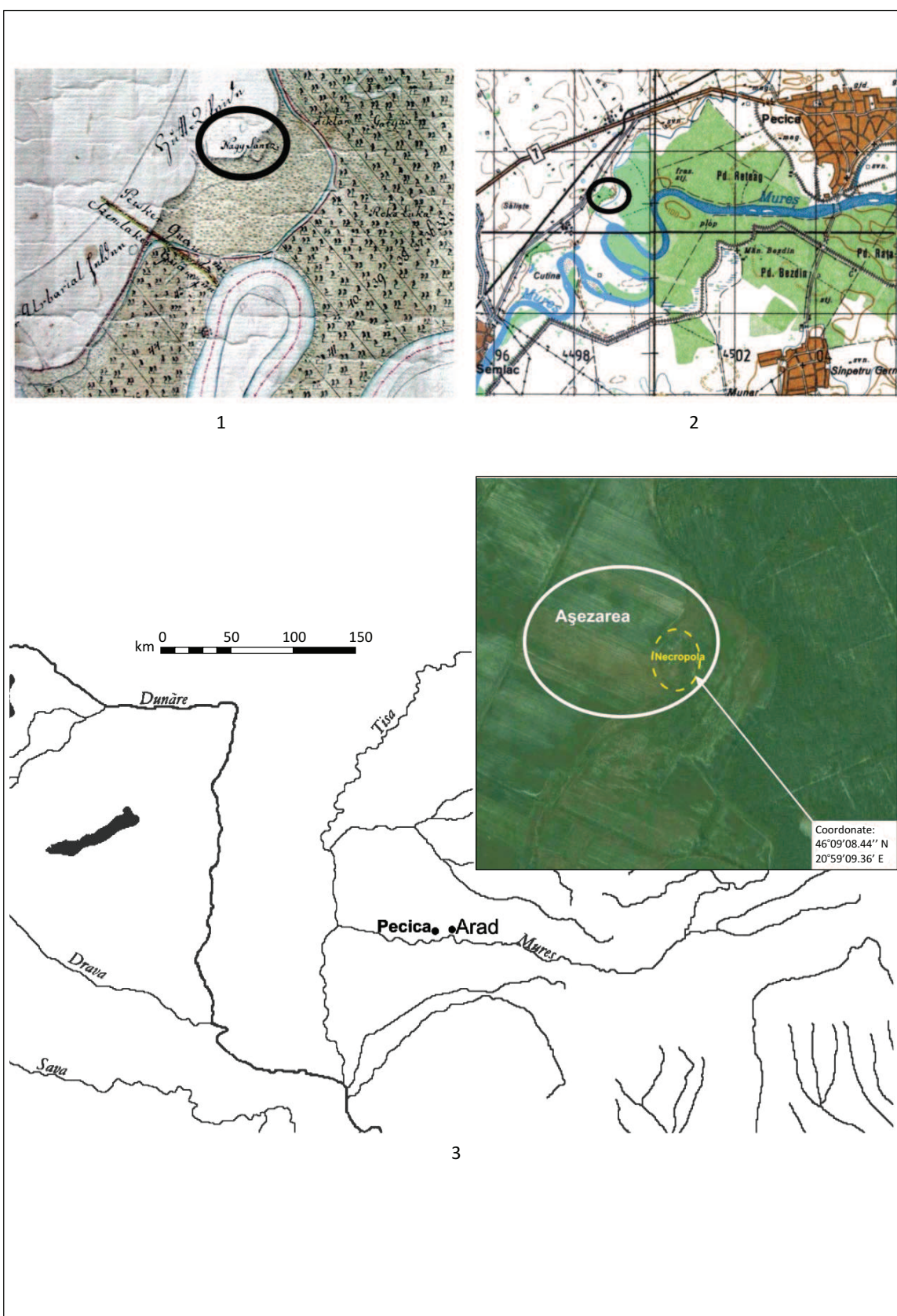
Terei 2010
Terei G., Az Árpád-kori Kána falu. *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*, Budapest (2010), 81–112.

Velter 2002
Ana-Maria Velter, *Transilvania în secolele V–XII*, București (2002).

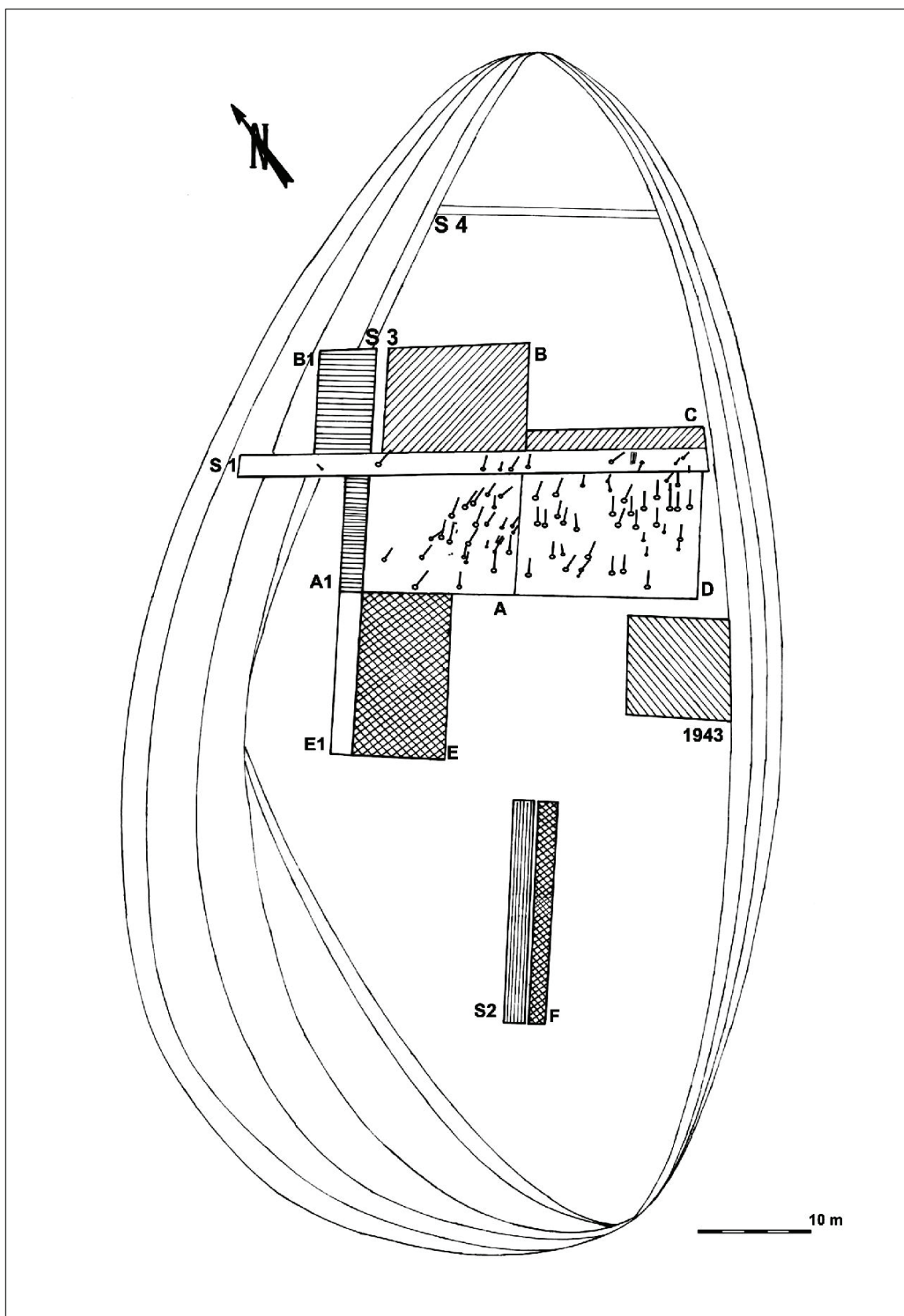
FORSCHUNG ZUR FRÜHMITTELALTERLICHEN NEKROPOLE IN PECICA – ȘANȚUL MARE (10./11.–13. JAHR.) (Zusammenfassung)

Diese Studie sieht sich als eine Rekonstruktion der Funde aus dem frühen Mittelalter, aus einer multistratigrafischen Stätte die in mehreren Etappen im Laufe von mehr als einem Jahrhundert untersucht wurde. Es ist vor allem die Rede über Erkenntnisse über die Oberfläche des Tells, wo sich seit dem späten neunzehnten Jahrhundert eine Nekropole befand, aber auch über die angrenzende Terrasse, wo wahrscheinlich sich die gegenwärtige Siedlung befand. Ein Großteil dieser Informationen ist unveröffentlicht geblieben oder wurden bruchstückhaft und teilweise in der Literatur veröffentlicht, dies seiend einer der Gründe, die mich zu einem solchen sonst schwere Ansatz geführt haben, angesichts des Mangels an Daten die an dieser Stätte entnommen wurden. Ich werde auch versuchen, eine kurze Geschichte der Forschung in diesem Ort und der Beiträge zu fassen, die die einzelnen Aushübe zur Kenntnis des chronologischen Plateaus den wir im Beitracht zogen, brachten. Bisher wurden die meisten Beiträge zum frühen Mittelalter von den Forschungen gebracht, die durch das Team des renommierten Klausenburger Archäologen I. H. Crisan unternommen wurden. Eine wichtige Rolle in der Aufnahme der oben genannten Ergebnisse spielt der Archäologe E. Dörner aus Arad. Leider wurden die Ergebnisse nur teilweise und kurz in monographischen Volumen die den Dakischen Entdeckungen gewidmet wurden, veröffentlicht. In den vier archäologischen Kampagnen ist der wichtigste Beitrag, neben der Grabung einer großen Anzahl von Gräbern, Teils von früheren Ausgrabungen gestört, die Nekropole und ihr chronologischen Rahmen abzugrenzen. Gleichzeitig, durch den Untersuchungen der angrenzenden Terrasse, wo die zeitgenössische Siedlung festgestellt worden konnte, wurden zwei Lebensebenen umrahmt, die den XI–XIII Jahrhunderte und wahrscheinlich XIV–XVI aus chronologischem Sichtpunkt passten.

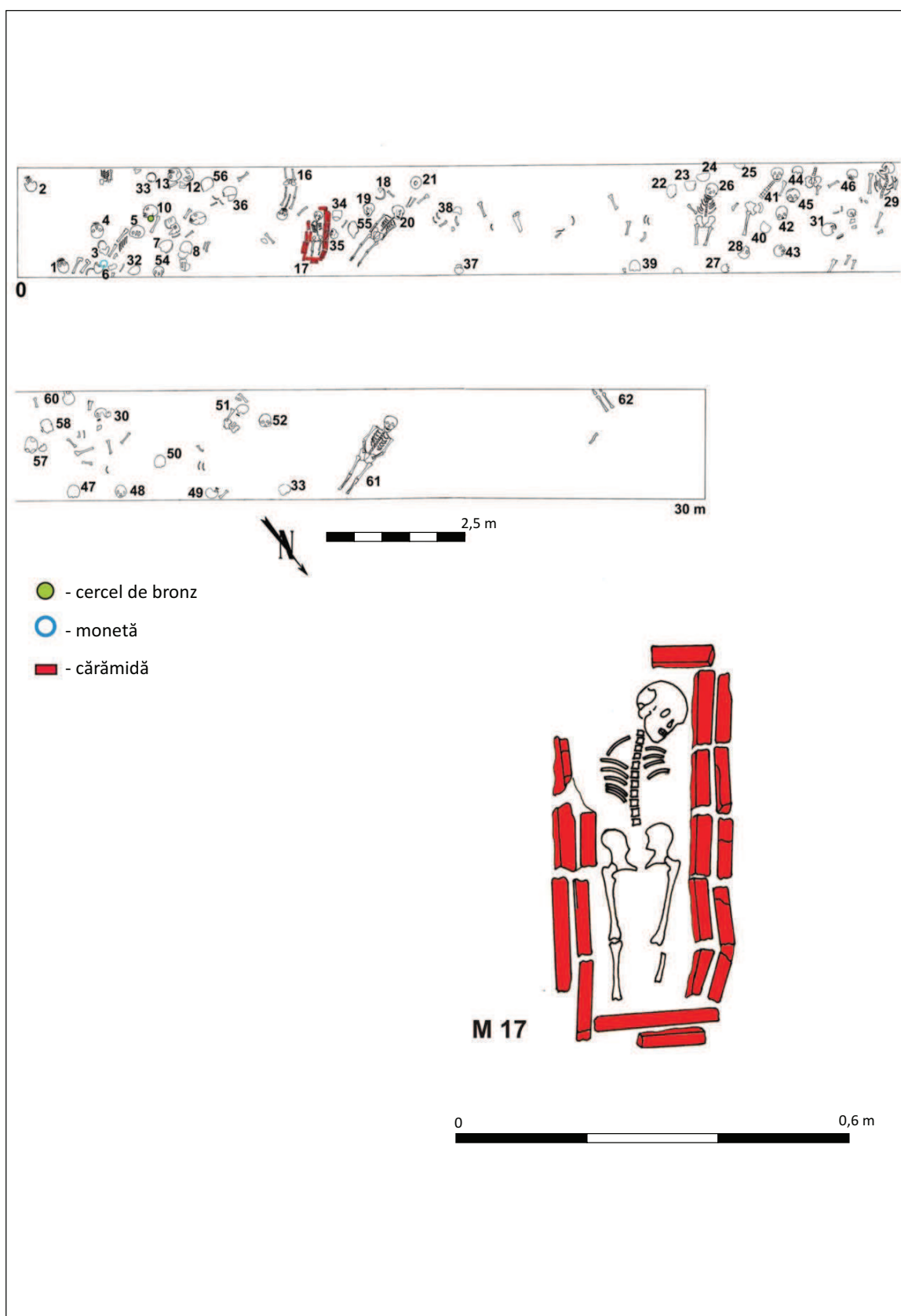
Wenn in der Nekropole die Chancen auf neue und aufschlussreiche Daten eher klein ausfallen, aufgrund aufeinander folgenden Ausgrabungen, die die das Meiste des Horizontes auf dem Tell verwüstet haben, das Gleiche konnte man nicht über der Siedlung in unmittelbarer Nähe sagen. Wiederaufnahme der Forschungen auf der Terrasse in der Nähe könnten neue Daten über die mit der Nekropole zeitgenössische Siedlung ans Licht bringen, und diese Studie konnte eine Präambel zu diesem Zweck sein.

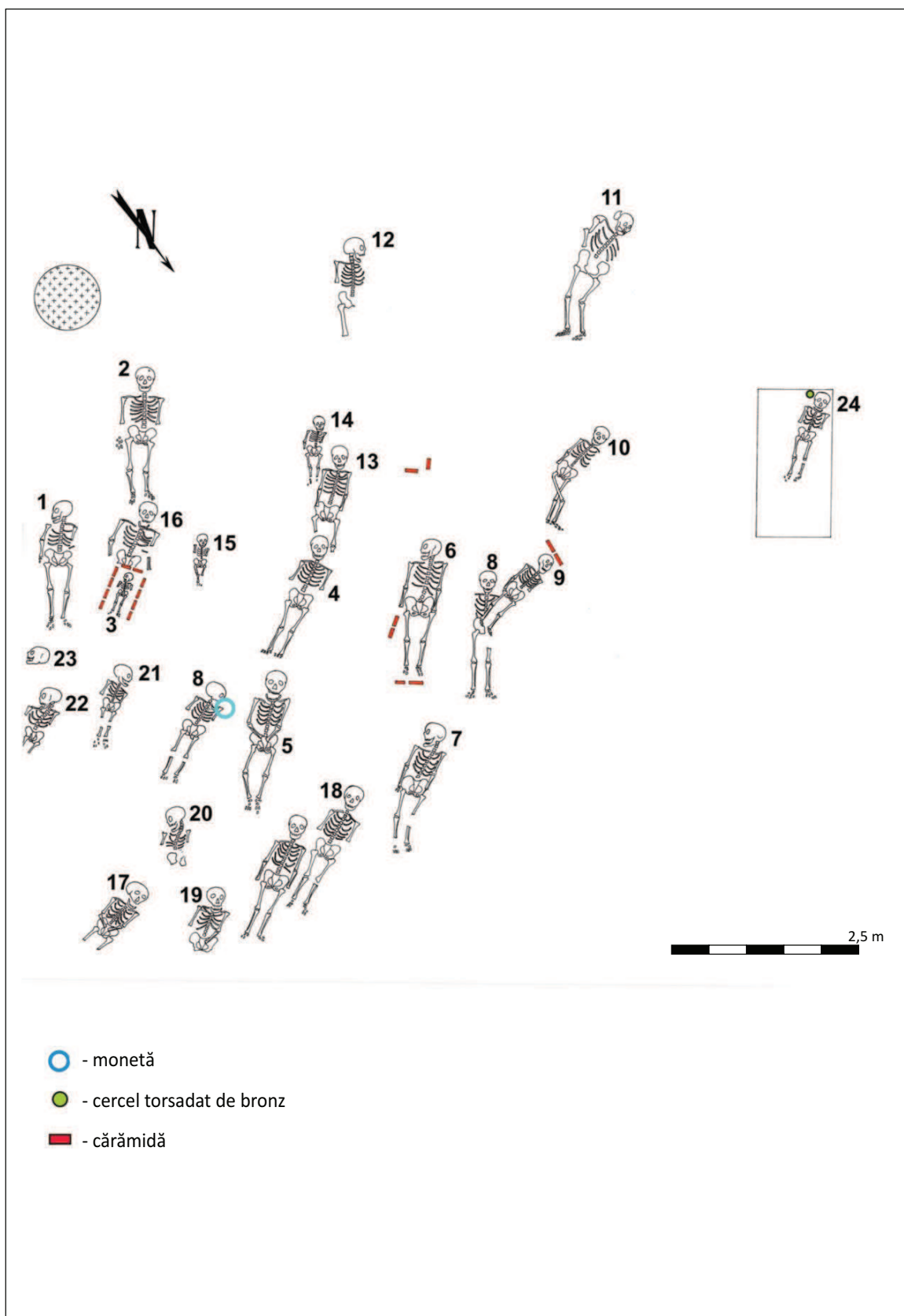
Plasa I. 1. Localizare după o hartă din secolul XVIII; 2. Hartă cu localizarea administrativă a sitului; 3. Localizare geografică și imagine satelitară cu coordonatele geografice (preluat *Google Earth*).

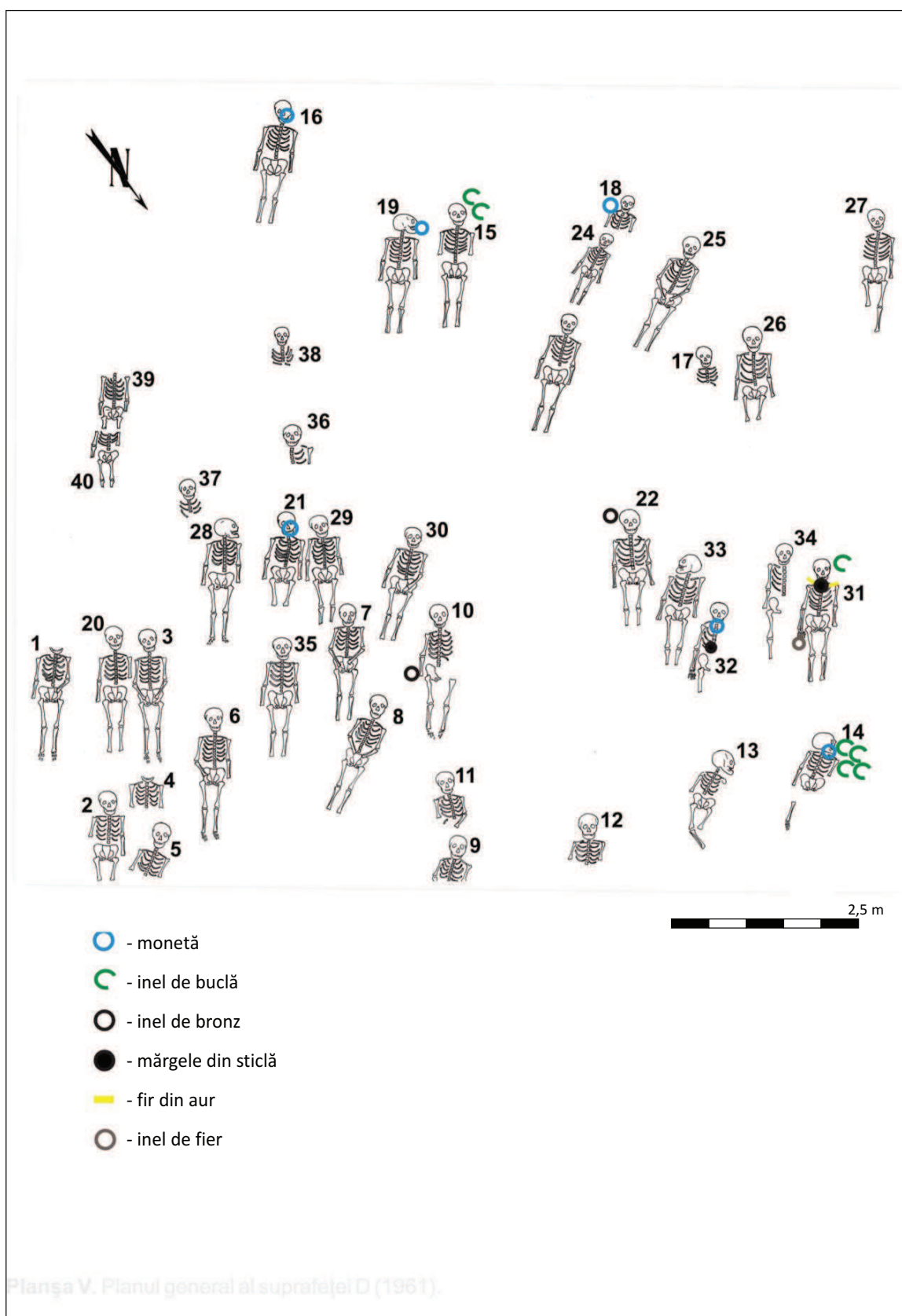
Planșa II. Planul general de săpătură a lui I. H. Crișan (1960–1962, 1964), cu marcarea mormintelor din trei suprafețe (S 1, suprafețele A și D).

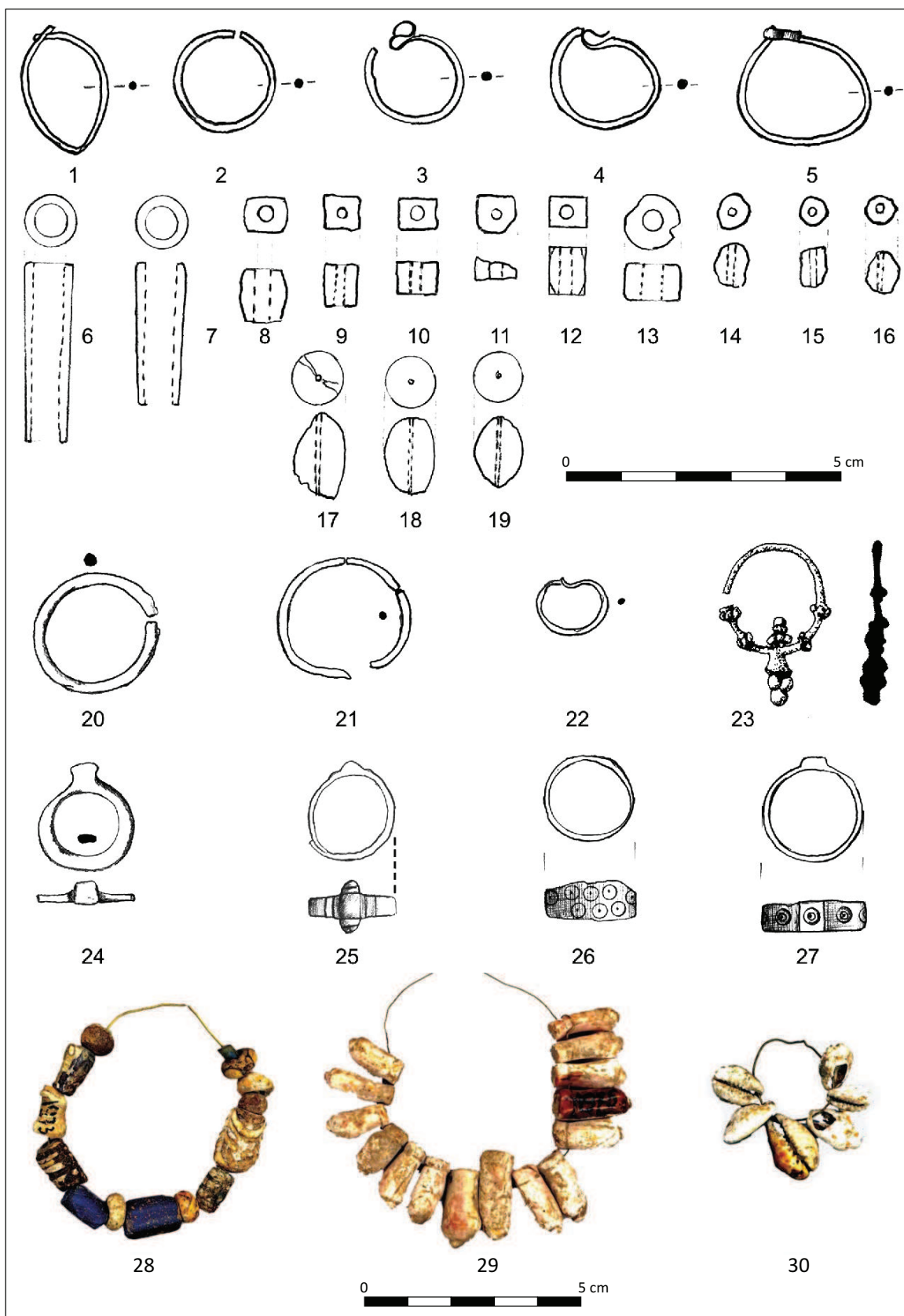
Planșa III. Planul general al secțiunii S 1 și detaliu M 17.

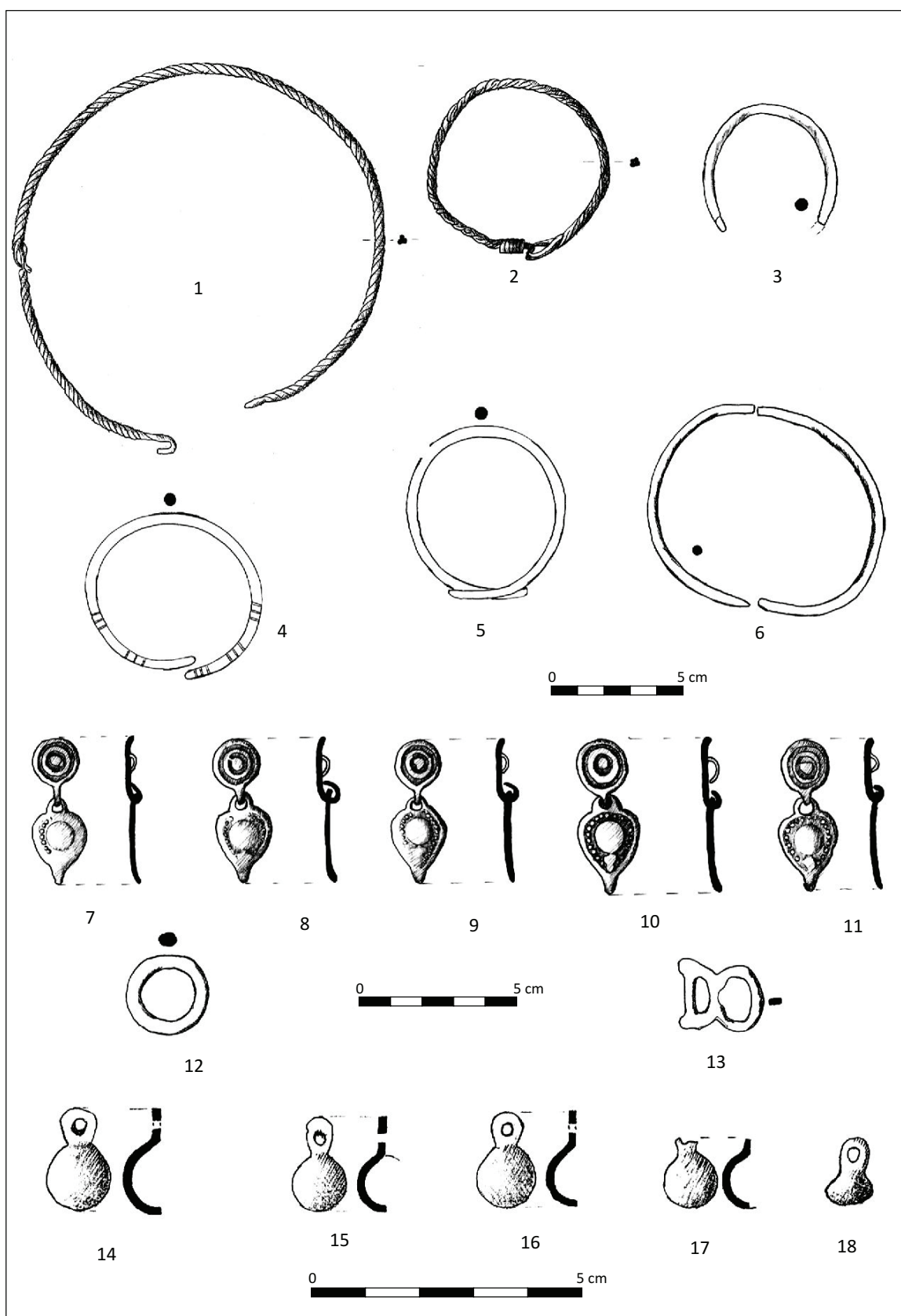
Planșa IV. Planul general al suprafeței A (1960).

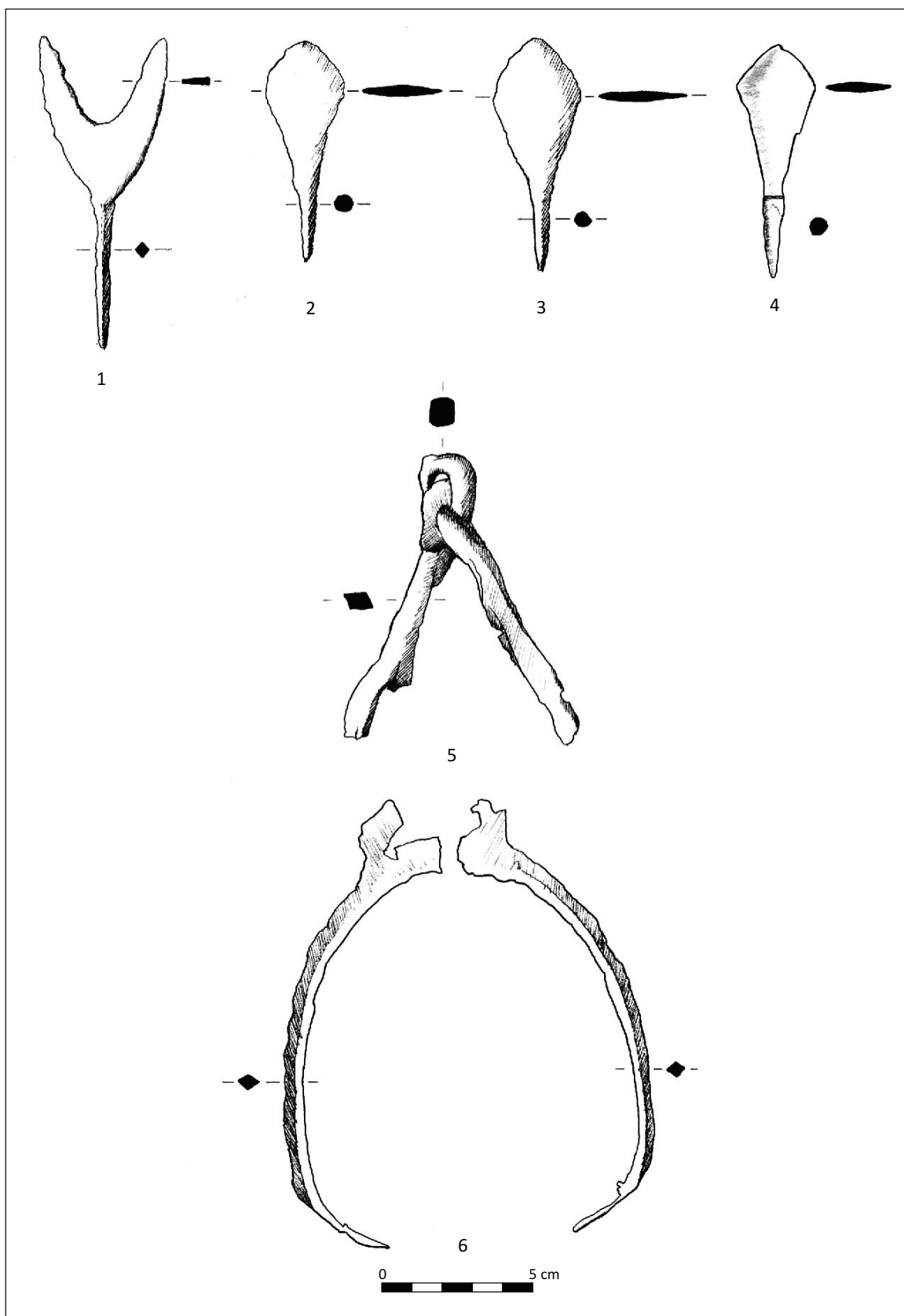
Planșa V. Planul general al suprafeței D (1961).

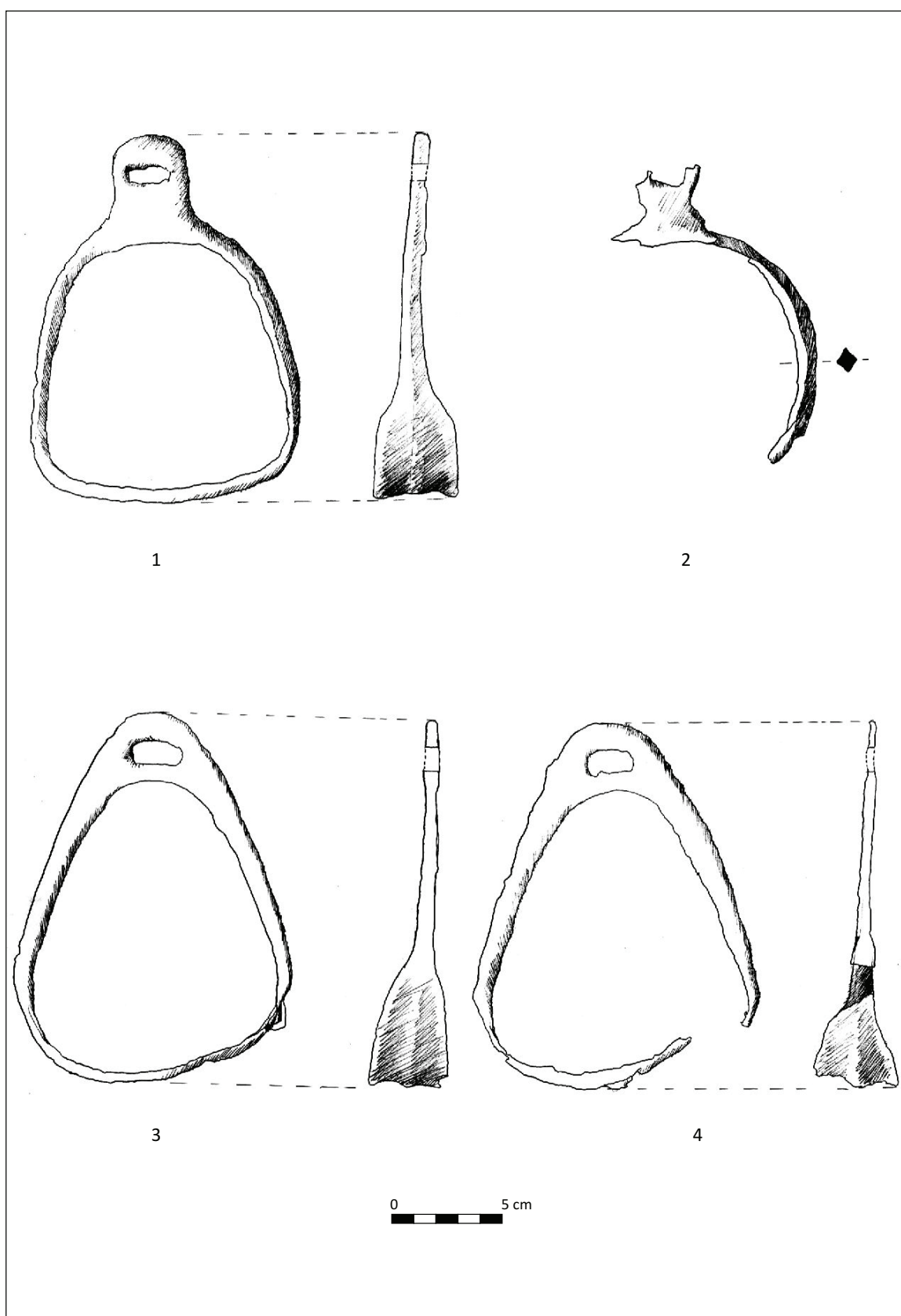
Planșa VI. Cercetări 1898–1902. Piese de podoabă: inele de buclă (1–5), mărgel (6–19); 1901: inele de buclă (20–22), cercl (23), inele (24–27), șiraguri de mărgel (28–30).

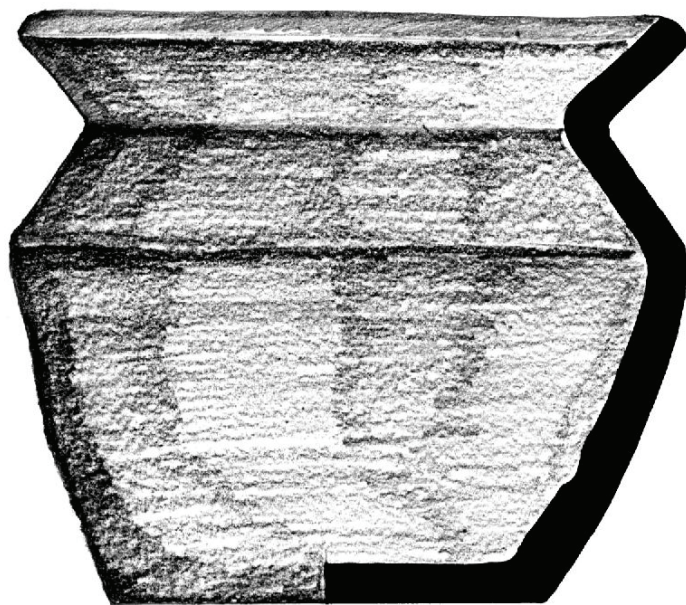
Planșa VII. Cercetări 1901. Piese de podoabă, ornamente și accesorii vestimentare: colan (1), brățări (2–6), aplice cu pandantivi (7–11), verigă (12), cataramă (13), nasturi globulari (14–17), buton (18).

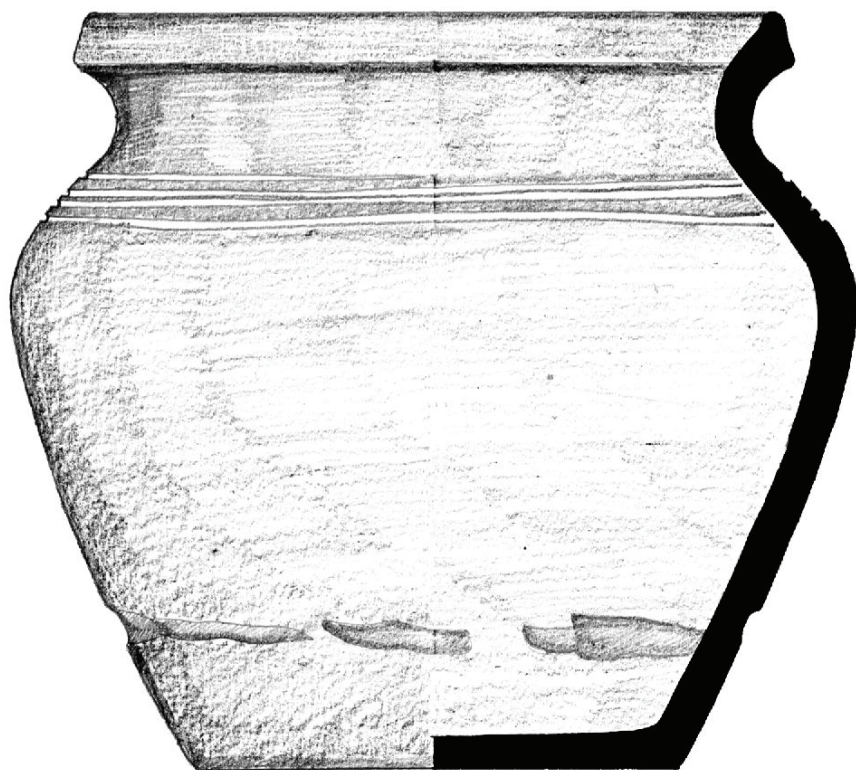
Planșa VIII. Cercetări 1901. Arme și piese de harnașament: vârfuri de săgeți (1–4), zăbală (5), scărițe de șa (6).

Planșa IX. Cercetări 1901. Piese de harnașament: scărițe de șa (1–4).

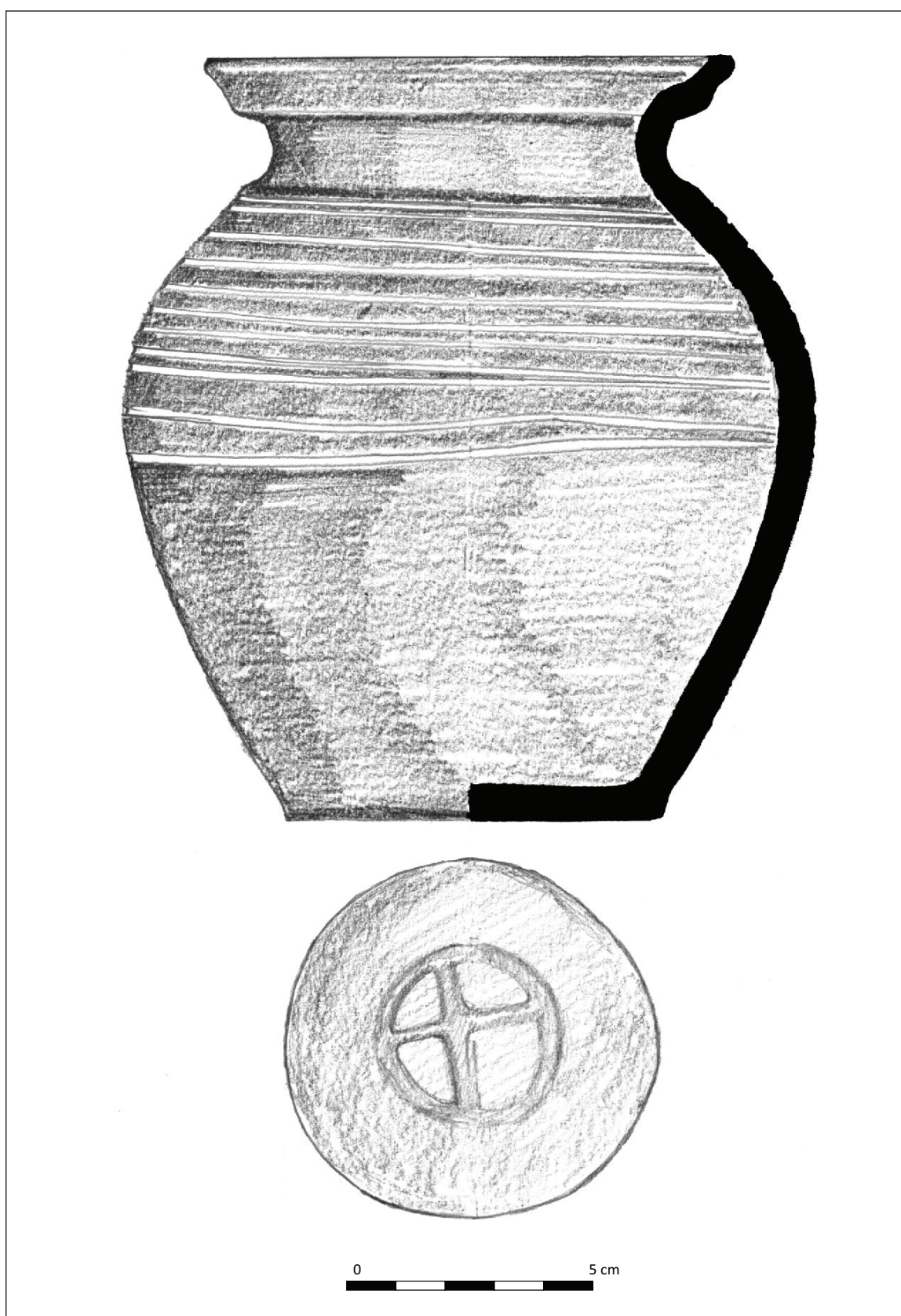
1

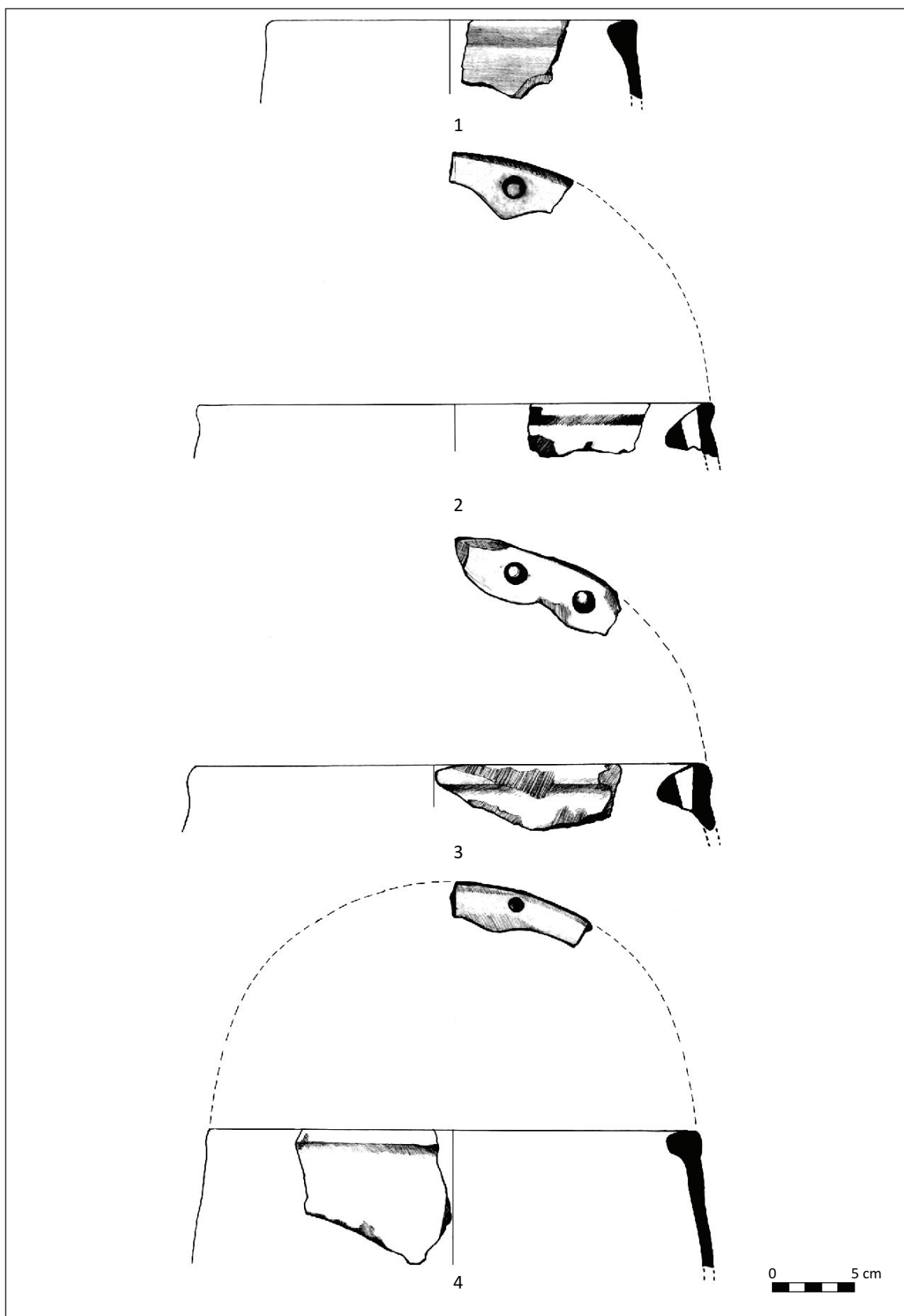
2

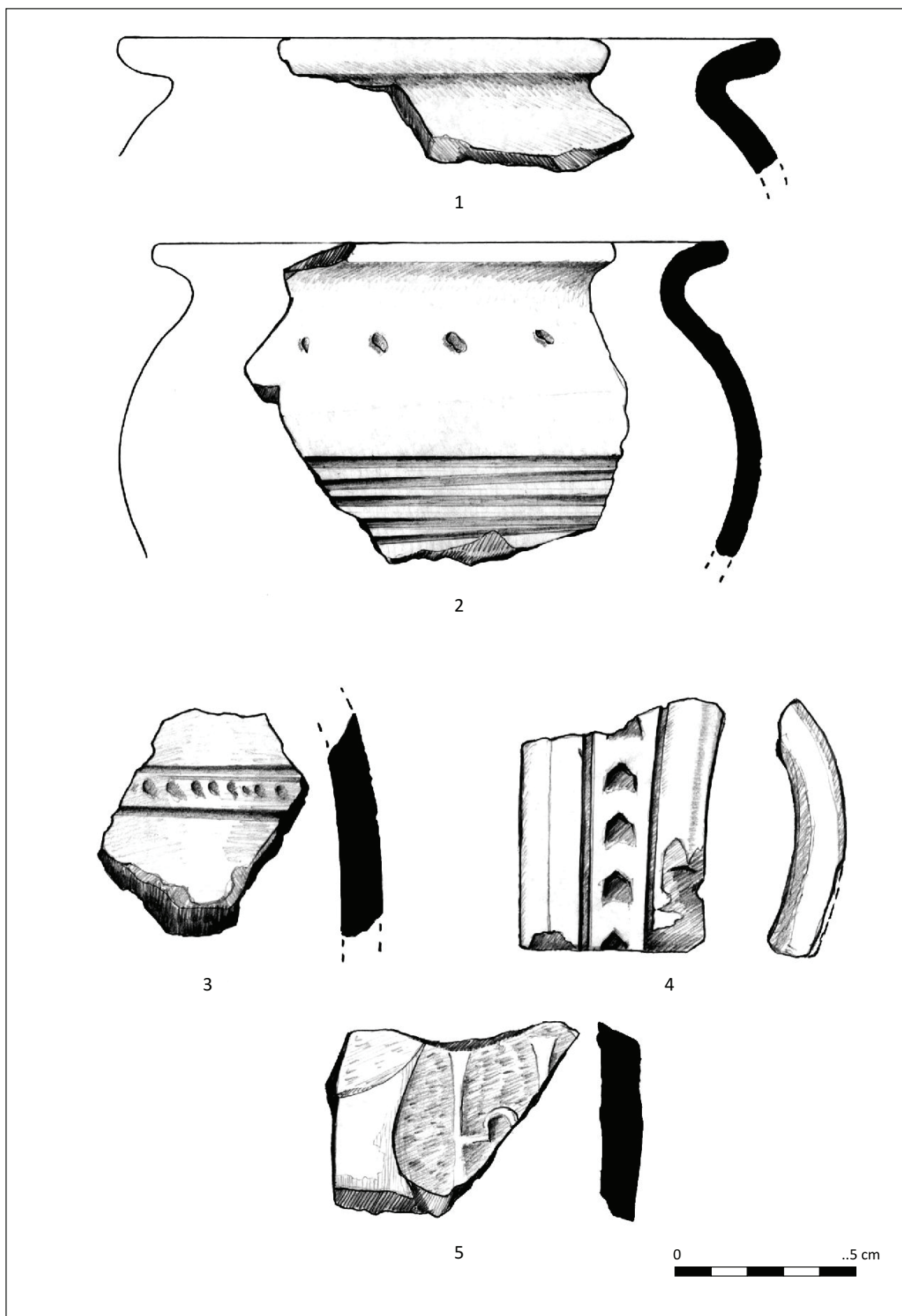
Planşa X. Vase întregi provenite de la *Şanţul Mare* (1889).

Planșa XI. Vas cu marcă de olar de la Șanțul Mare (1902).

Planşa XII. Fragmente de căzânele (1–4).

Planşa XIII. 1–3. Fragmente de vase ceramice; 4. Fragment de toartă; 5. Fragment de cahlă.

1898

1960

2010

Planșa XIV. Imagini din diferite perioade cu punctul de la Pecica *Șanțul Mare*.